Szülöknek a nevelési tervről

NEVELÉSI MÓDSZEREK

KOSSUTH

SZÜLŐKNEK
A NEVELÉSI TERVRŐL

MAGYAR NŐK ORSZÁGOS TANÁCSA

SZÜLŐKNEK A NEVELÉSI TERVRŐL

NEVELÉSI MÓDSZEREK

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ
1964

Szerkeszti

A MAGYAR NŐK ORSZÁGOS TANÁCSA PEDAGÓGIAI BIZOTTSÁGA

Írta:

NAGY JÁNOSNÉ

az Országos Pedagógiai Intézet munkatársa

BEVEZETŐ

Az elmúlt tanévben, 1963 őszén valamennyi általános iskolában bevezetésre került a Nevelési terv azzal a céllal, hogy segítse, támogassa és meggyorsítsa a szocialista ifjúság nevelését, a szocialista ember formálását.

A tervszerű nevelés egyik fontos feltétele, hogy mindazok, akik a gyerekek nevelésében részt vesznek, egyformán gondolkodjanak a nevelés céljáról, követelményeik ne mondjanak egymásnak ellent — támogassa, egészítse ki egymás nevelőmunkáját az iskola, a szülői ház, az ifjúsági szervezet stb. Erre az összehangoló munkára törekszik maga a Nevelési terv is. El kell hát juttatni a szülőkhöz is! — ez volt az egységes, határozott igény szülők és pedagógusok részéről egyaránt.

Ennek az igénynek a kielégítésére jelentette meg a Magyar Nők Országos Tanácsa a „Szülőknek a nevelési tervről" című kiadványt — népszerű nevén „a kék füzet"-et. E füzet kettős célt szolgált: egyrészt tájékoztatta a szülőket a Nevelési terv lényegéről, másrészt közölte azokat a tennivalókat, amelyek a nevelési követelmény rendszerből a családra (vagy arra is) hárulnak.

E céljának megfelelően az a kötet két részre oszlik. Az első részben azt tárgyalja, mi a Nevelési terv lényege, mit értünk tervszerűségen a nevelőmunkában, milyen a szocialista embereszmény — nevelésünk célja, és mi a teendő annak elérése érdekében. A második rész tömören és világosan sorolja fel az általános iskolába járó gyermekek szülőinek teendőit, a tervszerű nevelés érdekében. Osztályokra bontva közli ezeket, hogy megkönnyítse a szülők dolgát: a „saját", az éppen másodikos, harmadikos vagy hetedikes gyerekkel kapcsolatos tennivalók „kikeresését" és tanulmányozását. Az iskolával is könnyebb

így az egyeztetés: az iskolai Nevelési terv is osztályokra bontva tartalmazza a gyermekek neveléséhez ajánlott tennivalókat, tevékenységi formákat.

A „kék füzet"-et szívesen fogadták a szülők, és hamarosan kialakult az új igény — amely egyben a legmegtisztelőbb kritika is —, hogy „folytassuk", „beszéljünk még a nevelésről", „a nevelés módszeréről lenne hasznos beszélni". Az iskolában a következő években — a tervszerű nevelés érdekében — szintén a nevelési módszereké a szó.

Így született meg e kötet, az előzőnek szerves része, folytatása.

Ez a legfőbb kérdés mindig, a „hogyan?" — ha szülőkkel nevelésről beszélgetünk. Érthető, jogos kérdés — és nem könnyű rá a felelet.

Mert nyilván nem vezet jóra az, ha egy család — önkényesen, mindenkitől elzárkózva — kizárólag csak „egyéni" és „különleges" módszerekkel nevel. De legalább olyan hiba lenne az is, ha valaki olyan „recepteket" várna, olyan módszeres tanácsokat kérne, amelyek „minden betegséget gyógyítanak", vagyis minden gyereknél, minden esetben használhatók.

Sok-sok tapasztalat alapján, gondos, alapos tanulmányozás eredményeképpen kialakult persze jó néhány olyan eljárás, olyan módszer, ahogyan nevelni kell és lehet. Ilyenek: a szülői példaadás, a gyerek meggyőzése, jutalmazása, büntetése, a szoktatás stb. Ezek mindegyike hasznos és eredményes, de közülük egyik se „mindenható". Sőt: ha kizárólag egy-egy módszert alkalmazunk, föltétlenül eltorzul maga a módszer is. Ha csak „megmondjuk", „megmagyarázzuk" a gyereknek a tennivalót, és nem adunk rá alkalmat, hogy azt gyakorolja is, könnyen „prédikálóvá" válik a nevelő. És fordítva, ha csak gyakoroltatjuk a gyerekkel a tennivalót anélkül, hogy megmagyaráznánk, miért kívánjuk azt, nevelés helyett pusztán idomítást végzünk. Valamennyi módszert alkalmazzuk tehát, megválasztva közülük mindig azt, amelyik az adott esetben a legjobbnak látszik.

A továbbiakban *néhány módszerről beszélünk* majd, hangsúlyozva, hogy valamennyi csak akkor lehet hatékony, ha a gyerek életét úgy szervezzük meg, hogy a tennivalókat alkalma legyen valóban meg is tenni.

Makarenko* óva intett attól, hogy a nevelést valamilyen sablonnak tekintsük. Nincs olyan módszer, amely minden gyerekre egyformán „rászabott", és nincsenek egyforma gyerekek se. *Alaposan, aprólékosan kell őket megismernünk* ahhoz, hogy belássuk: mit lehet tőlük követelni, mire képesek; másrészt, hogy kitapasztaljuk, hogyan tudunk hozzájuk leginkább közel jutni, milyen módszer hat leginkább rájuk. A gyerek megismeréséhez adunk — összehasonlítási alapként — tájékoztatást arról, milyenek a gyerekek általában ebben az életkorban.

És végül szólnunk kell arról is: nem mindegy az, hogy *a felnőtt* — szülő vagy pedagógus — *maga milyen tulajdonságokkal rendelkezik*, hogyan viselkedik, miközben nevel. Türelmes-e vagy türelmetlen, következetes-e vagy hangulatember, őszinte, barátságos-e a gyerekhez vagy a „felnőtt jogán" kényúr. A felnőtt magatartása önmagában is nevel; előrelendíti vagy visszahúzza a nevelőmunkát.

ISMERJÜK MEG GYERMEKEINKET

Persze, hogy ismeri minden szülő a saját gyerekét!

— Láttam a szeméből, hogy valami nincs rendben, hogy valamit mondani akar.

— Tudtam biztosan, hogy nem fog ebédelni, verseny előtt mindig étvágytalan.

— Biztos voltam benne, hogy elfelejti, amit ígért, ismerem én!

— Megismertem a lépteit látatlanban is.

A gyerek alapvető, jellembeli tulajdonságai és apró, futó szokásai keverednek a szülő szavában, ha jellemezni akarja, ha róla mesél. Az észrevételek néha mesterien pontosak, élesek, tisztánlátók, máskor elnagyoltak, felszínesek. Vannak elfogult szülők és vannak reálisak. Mindegyikük úgy gondolja, ismeri, ő ismeri csak igazán a gyerekét. Ez tulajdonképpen így is van, és az iskola méltányolja ezt, amikor hangoztatja: csak a családdal együtt lehet a gyereket igazán megismerni és nevelni.

* Anton Szemjonovics Makarenko (1888—1939) kiváló szovjet pedagógus. Munkáit jól ismerik hazánkban is. Műveinek IV. kötete a családi nevelés kérdéseivel foglalkozik. Ma is rendkívül időszerű, érdekes, értékes pedagógiai mű.

Mégis van itt néhány buktató, amit csak akkor veszünk észre, amikor a gyerek „meglep" bennünket, amikor valami olyant tesz, amire nem számítottunk, nem értjük, nem is akarjuk elhinni. Az ilyen meglepetéseknél rendszerint kizárólag a gyereket, a „tettest" okoljuk — pedig esetleg mi is tévedtünk. Legalábbis egy dologban bizonyosan: úgy látszik, mégse ismertük eléggé!

A gyerek félreismerésének egyik fajtája az, amikor fejlődésének valamelyik szakaszán *megreked* a szemléletünk. Amit például tíz éves koráig megfigyeltünk, tapasztaltunk nála, azt az ismeretet őrizzük rendületlenül: és nem vesszük észre, hogy a gyerek nem csak a cipőt növi ki... Folyamatosan és állandóan kell figyelnünk gyermekeinket, mert fejlődnek, s gondolkodásuk, erkölcsi felfogásuk, érzelmeik is változnak.

Félreismerhetjük gyermekünket akkor is, *ha nem hasonlítjuk senkihez*, semmihez, csak megállapítjuk, hogy ő ilyen, mert ilyennek született. Ha bezárkózunk saját tapasztalataink, saját elképzeléseink közé, és nem hasonlítjuk össze másokéval, különféle *túlzásokba* eshetünk. Úgy találjuk, hogy a gyerek okos, tehetséges, rendkívüli — tehát produkáltatjuk, rendkívüli teljesítményeket várunk el tőle. Tudjon kilométer hosszú verset, amikor még óvodás; felügyeljen kistestvéreire, amikor még maga is játszani szeretne; tanuljon idegen nyelvet, zenét és különtornát, amikor az iskolai tanulás is agyonterheli stb. Vagy az ellenkezőjét állapítjuk meg: a gyerek félszeg, zárkózott, „nincs tehetsége". S ezen bánkódva, gyakran hangoztatjuk is előtte, amitől aztán valóban félszeg és zárkózott lesz. Hozzá se kezd, hogy jobb eredményt érjen el, hogy megváltozzék. Elhitettük vele, hogy tehetségtelen. A gyerek *reális értékelése* minden nevelői tényked és alapja.

Hogy milyenek a mai gyerekek *általában*, ezzel — amint már említettük — foglalkozik az iskolai Nevelési terv. Száz meg száz gyereket figyeltek meg a füzet készítői, és ezekből a tapasztalatokból megrajzolták, milyen is a 6—10 éves és a 10—14 éves gyerek. Ezt az általános képet ismertetjük itt — nem is teljes egészében — azzal a céllal, hogy bemutassuk: mennyire sokoldalúan, aprólékosan érdemes és szükséges figyelni a gyerekeket, és hogy a szülőknek legyen mihez hasonlítaniuk saját tapasztalataikat.

Testi fejlettségük:

Ebben az életkorban — amely az általános iskola alsó tagozatára esik — gyorsan nőnek a gyerekek. Méghozzá nem is egyenletesen, hanem egy-egy időszakban ugrásszerűen, szinte „szemlátomást". Különösen a lábszár nyúlik meg. Természetesen súlyban is gyarapodnak, de ez arányosabb, mint a növekedés: 1—3 kg évente. A csontok minősége, anyaga miatt a gyerek gerince igen hajlékony. Ezt sokan nem tudják, mert nincs olyan figyelmeztető jele, mint a növekedésnek a kinőtt ruha. Pedig gondolnunk kell erre és el kell érnünk, hogy sokat mozogjanak, mert az a csontváz fejlődéséhez nélkülözhetetlen. Viszont túlerőltetni sem szabad őket, mert a túlzott fizikai munka a tapasztalatok szerint gátolja a növekedést.

Hogy a „túl sok" és a „túl kevés" között hol van az „elég", a „szükséges", ehhez ad tanácsot a „kék füzet". A negyedikes gyerek számára megengedhető pl. a 3—5 kilométeres túra, persze pihenő beiktatásával — olvashatjuk ott. Ugyanakkor óva int attól, hogy ebben az osztályban egyoldalúan befogjuk a gyereket valamilyen sportra. Korai még például a bokszolás, a birkózás, a rendszeres evezés. És ehhez hasonlóan minden osztályra vonatkozóan megadja a „mértéket".

A gyerekek izomzata is rohamosan fejlődik. Hogy teherbírásuk kisebb, mint a felnőtteké, hamarabb kifáradnak, az természetes. De talán kevesebben tudják, hogy gyorsan ki is pihenik a fáradtságot. Hogy rendkívül mozgékonyak, fáradhatatlanok, „egy perc nyugtuk nincs" — tapasztalja minden szülő. Csak azt kell tudomásul venni, hogy ez így van rendjén, ez így „szabályos", az izomzat fejlődésének következménye és nem a gyerek „rosszaságáé".

A sok mozgás fokozott oxigénfelvételre kényszeríti a szervezetet, tehát sok levegőt igényel. Bár a gyerek tüdejének befogadóképessége is növekedett, mégis szaporább a lélegzése, mint a nagyobbaké, a felnőtteké. Nevelési feladatunk itt: magyarázzuk meg, hogy erős szélben, ködben, hidegben orrán át vegyen lélegzetet, mert az orr szűri, tisztítja, előmelegíti a levegőt, így kevesebb az eshetőség a meghűlésre, fertőzésre.

Az első—második osztályban következik be a nagy esemény:

kihullanak a tejfogak. Az állandó fogsor — kivéve persze a bölcsességfogakat — kb. 12 éves korra fejlődik ki teljesen. Jó tudni, hogy az új fogak zománca nagyon finom, hamar szuvasodik, a gyerekeket gondos fogápolásra kell tehát szoktatnunk.

Mire a gyerek tíz éves lesz, valóban sokat változik: arányos a teste, mozgékony, mindenféle versenyre kapható, fáradhatatlan játékos... Persze nem „magától" ilyen szép, hanem szülői-nevelői segítségünkkel.

Pszichikai (lelki) fejlődés

A hatéves kor egyfajta határkő a család életében; ekkor kerül a gyerek iskolába. A kicsi is várja ezt a napot, készül rá, örül neki, hiszen számára fontos állomás ez ahhoz, hogy „nagylánynak", „nagyfiúnak" számítson. Az iskolának nagy a varázsa, vonzóereje — ott érdekes dolgokat mondanak majd, lényegében mesélnek, sok gyerek lesz együtt, sok újdonságot jelent felszerelésben, életmódban, tennivalóban. A gyerek „magától" nem fél az iskolától — csak ha ijesztgetjük vele. Például ha fegyelmezetlen, szófogadatlan és úgy akarjuk „nevelni", hogy megígérjük neki: „várj csak, majd az iskolában ráncbaszednek!" Hogy a gyerek milyen érzelmekkel indul az iskolába, hogy telnek ott első napjai, az nagymértékben függ a család előkészítő munkájától. Az iskola iránti érdeklődését elégítsük ki, és ne törjük le! Örömében, készülődésében vegyünk részt!

Azok a gyerekek, akik óvodába jártak, hamarabb beilleszkednek az iskolai életbe. Az óvodában megszokták már, hogy meghatározott napirend van, hogy megbízatásokat kapnak, hogy utasításokat kell végrehajtaniuk. Megtanulnak „együtt élni" más gyerekekkel, beleilleszkednek a közösségbe.

Természetesen az iskola mégiscsak más, és újdonságot jelent minden gyereknek. Életének központjába új tevékenység kerül: a tanulás, és a második helyre szorul a játék. Vigyáznunk kell, nehogy teljesen háttérbe szoruljon!

Ebben az életkorban a lelki változásokat jórészt az iskolai élet, a tanulás idézi elő. A tanulás befolyásolja elsősorban értelmi fejlődésüket. *Megfigyelőképességük* érdekesen változik. A kisgyerek a korábbi években is érdeklődéssel nézte a világot. Elsősorban azt, ami érzelmeivel vagy tevékenységével, játékával összefüggött. Egy szobába lépve, hamarabb észrevett

egy kis darab csokoládét vagy a játékához szükséges cérnagurigát, mint esetleg egy új bútordarabot. Az alsó tagozatú iskolás gyerek még mindig elsősorban olyan tárgyakat figyel meg, amiket szeret, amik érdeklik, de megfigyelése már sokkal részletesebb, alaposabb, aprólékosabb, mint korábban. Például megismeri a különböző autómárkákat, a bélyegeket és hasonlókat. De már képes arra is, hogy *valamilyen* — a tanító vagy más felnőtt által meghatározott — *szempont* szerint is megfigyeljen. „Figyeld meg a cégtáblákat az utcán! Milyen árukat látsz a kirakatban? Milyen magasak a házak az utcátokban?" stb.

Figyelmük csapongó, könnyen elterelhető, hamar lankad, fárad. Érdemes ezt tekintetbe venni például a gyerek otthoni tanulásánál: nem jó módszer az „addig fel nem kelsz, amíg minden lecke kész nincs". Egy bizonyos idő után a gyerek figyelme lankad, és akkor valóban már csak „ül" a könyv mellett, haszon nélkül. Egy kis mozgás után azonban felfrissül, és eredményesebben folytatja a tanulást.

Emlékezetük is fejlődik, éppen a tanulás által. A leckét általában szó szerint tanulják, így képesek csak felmondani. Számukra csak a szó szerinti elmondás jelenti azt, hogy „tudják" az anyagot. Nem szükséges tehát, hogy ragaszkodjunk otthon a lecke „szóról szóra" elmondásához. Ha a gyerek a lecke tartalmát, lényegét saját szavaival *is* el tudja mondani, biztosabbak, nyugodtabbak lehetünk, hogy valóban érti is, tudja is. Tréfának is beillene egy szülőnek az a kijelentése, hogy „megszidtam Katit, mert leckemondás közben gondolkodott" — pedig elég ismerős ez a kép. Legalábbis sok szülő sürgeti s rosszallja, ha a gyerek nem „fújja" a szöveget.

Igen élénk a gyerek *képzelete* ebben az életkorban — és tovább fejlődik a mesék, az olvasmányok, bizonyos tananyagok, elsősorban a földrajz, a történelem, az irodalom anyaga segítségével. Ha valamiről hall — tárgyról, emberről, vidékről —, azt rögtön elképzeli, „maga előtt látja", felruházza mindazzal a tulajdonsággal, megjegyzéssel, adalékkal, amit vele kapcsolatban mondanak. Képzeletében így néha sokkal színesebb, elevenebb, vagyis egészen „másmilyen" az az ember, mint ahogy a mesében nyomon követhető. Éppen ezért, ha egy kisgyerek olyan színesen, fantasztikusan mesél el valamit, hogy hihe-

tetlennek tűnik, még nem biztos, hogy hazudik. Csak megfogalmazza azt, ami képzeletében él. Ne szégyenítsük meg, ne intsük le ilyenkor — de ne is tegyünk úgy, mintha élveznénk a meséjét, elhinnénk a hihetetlent. Az előbbi eljárás letöri, elszürkíti fantáziáját — az utóbbi „nagyot mondásra", esetleg hazudozásra indítja. Tapintatosan tereljük vissza a valóságos tényhez, az igaz történethez, valahogy úgy, hogy „nem lehetett emelet magasságú az az ember, te is tudod, hogy ilyen csak a mesékben van".

Fejlődik a gyermek *gondolkodása.* Ha valamit meg akar határozni, magyarázni, már pontosságra törekszik: „olyan autó volt, aminek a színe, alakja, nagysága.... ilyen". Példával is magyaráz: „az a barátság, hogy Margit segített nekem". Összehasonlít és különbséget tesz: „éppen olyan volt a fának az alakja, mint egy csúcsos sapka". A tárgyakat használhatóságukkal határozza meg: „olyan, amit meg lehet enni... amivel ki lehet nyitni a zárat... a fázás ellen van". Képes már bizonyos cselekedetek megítélésére, elmondja, hogy valaki „igazságos, szorgalmas, bátor" volt. De ítéletei még nem megalapozottak. Gyarapodik a szókészlete, sok új szót használ. Mondanivalóját megformálja, nem elégszik meg már azzal, hogy a szavakat összevissza dobálva, akárhogy értesse meg magát. Mondanivalóját elrendezi, egyre világosabban, szabályosabban beszél. Az iskola a felelés során meg is kívánja tőle, rászoktatja erre. Fölösleges és káros is a családban valamiféle sajátos „gyerek beszédet" kialakítani a kedvéért. Egyszerűen, világosan, de a felnőttek kifejezéseit használjuk, amikor a gyerekkel beszélünk — így is fejlesztjük szókincsét.

A 6—10 éves gyereket erős, gazdag *érzelmi* szálak fűzik szüleihez, tanítójához, barátaihoz. Szereti őket, ragaszkodik hozzájuk, megharagszik, örül, bánkódik — és ki is fejezi azt. Az iskolai élet következtében valamiféle változás is tapasztalható az érzelmek alakulásában: az óvodás gyerek fél az őt fenyegető veszélytől, például magas helyről lelépni; a kisiskolás gyakran elszántan keresi az ilyen lehetőségeket, leugrik a falról, hogy társai csodálatát kivívja. Az óvodás haragszik társára, ha nem adja oda a játékot, a kisiskolás akkor sértődik meg, ha a társa nem hiszi el, amit ő mond.

Az iskolai élet követelményei folytán és azok segítségével

fejlődik a gyerek *akarata* is: feladatai elvégzésére erőfeszítéseket tesz, kitartóbb a munkában, felelősséget érez viselkedéséért, uralkodik magán a közösség érdekében stb.

Az iskolai élet — a fentiekhez hasonlóan — formálja a gyerek világnézetét, erkölcsi arculatát is.

Az alsó tagozatos tanuló világnézetében

megtaláljuk a materialista elemeket. Ezek néha babonás elemekkel keverednek. A gyerekek egy része környezetében hall babonákról, csodalatos eseményekről, olyan természetfölötti lényekről, amelyek megorvendeztethetik vagy megbüntethetik az embert. Az első osztályosok általában elhiszik ezeket a történeteket, különösen akkor, ha mesélőjét szeretik, tisztelik, mert annak „a szava szent" előttük. A magasabb osztályokban már nemigen hisznek a babonákban, mert a nevelőmunka hatására felismerik értelmetlenségüket, ugyanakkor osztálytársaik véleményéből rájönnek arra, hogy a babona milyen nevetséges. Emellett előfordulnak náluk bizonyos babonás cselekedetek (kabalát hordanak a zsebükben, hogy sikerüljön a felelés; örvendeznek a kéményseprőnek; aggódnak a fekete macska miatt), ez azonban már csak tréfa, megszokás, játék.

Kedvelik az izgalmas, kísértetes elemekben bővelkedő meséket. „Mama, olyan nagyon borzasztóakat mesélj nekem!" Korábban már említettük képzeletük gazdagságát, amely ebben az esetben a mesebeli tündért, boszorkányt, varázslót közel hozza az életükhöz, megtestesíti számukra a különben megfoghatatlan „jót" és „gonoszt". A 9—10 evesek már inkább a valóság felé fordulnak: a népmese érdekli őket. Szívesen hallanak az okos szegény legényről, a szép leányról, a talpraesett „legkisebbről", és mindazokról, akik legyőzik a gonoszokat, túljárnak a rossz emberek eszén. Az első osztályosok még nemigen tesznek különbséget mese és valóság között, de ha a kísértetes dolgok természetes magyarázatát hallják, elfogadják azt is.

Azokban a családokban, ahol vallásos nevelés folyik, az első osztályosok el-elhiszik a karácsonyi angyal, a Jézuska létezését, főleg abban a viszonylatban, hogy ajándékot hozhat nekik. Ezen a hiten hamarosan csorbát ejt — sokszor még az iskolás kor előtt — saját tapasztalatuk, mikor ti. észreveszik a szülők szerepét, az eldugott karácsonyfát, felismerik a Mikulásnak álcázott

szomszéd bácsit. Ilyenkor legalább olyan büszkék felfedezésükre, arra, hogy őket *nem lehet becsapni,* mint magára az ajándékra. Tapasztalatukról természetesen tájékoztatják társaikat is. Az iskola idevonatkozó felvilágosító munkája párosul a neveléssel: megmagyarázzák, hogy a szülőktől kapják az ajándékot, ők dolgoznak, fáradnak azért, mert örömet akarnak szerezni gyerekeiknek.

Nagy érdeklődést mutatnak ebben az életkorban a természet iránt. Szívesen végeznek megfigyelési feladatokat: hogyan változik az időjárás, mi lesz a hóval, ha melegszik az idő, a vízzel, ha lehűl, illetve, ha forralják. Különösen előszeretettel figyelik az állatok életét. A harmadik osztályosok észreveszik a növények, állatok életében bekövetkező változásokat: hogyan táplálkoznak, hogyan növekednek, miért változik meg a színük. Érdekli őket, hogy ebbe a változásba hogyan avatkozik be az ember. A változások okát is keresik, észreveszik, megindokolják, persze csak a legegyszerűbbeket: azért van hűvösebb ősszel, mert kevesebb a napfény, azért költöznek a madarak, mert nincs számukra télen élelem. A Föld keletkezéséről nincs még fogalmuk, legfeljebb ismétlik az otthon hallottakat.

Az őket körülvevő társadalom életéből, eseményeiből is észrevesznek már valamit, elsősorban olyasmit, ami közvetlenül érinti őket: hogy szüleik dolgoznak, új üzlet nyílt a közelben, nyereségrészesedést kapott apa, amiből nekik is jut valamire. Tanulmányaikból, olvasmányaikból tudomásul veszik, hogy régen másképp volt, voltak szegények és gazdagok. A szegények összetartottak, és furfanggal, okossággal néha csúffá tették a szívtelen, gőgös gazdagokat, amikor pedig már nagy volt a nyomoruk, kapát, kaszát, kardot ragadtak ellenük. A társadalmi politikai élet napi eseményeiről néha meglepően tájékozottak: a tv és rádió hatása ez. Meglepően érdeklődnek a felnőttek újságja iránt: nézegetik, olvasgatják. Persze elsősorban ez is a felnőttek utánzása. Olvasni inkább csak a nagybetűket, a képek aláírását vagy az apróhirdetést szokták.

A világnézeti neveléssel kapcsolatban elég gyakori az a nézet, hogy az alsó tagozatban „nincs itt az ideje még", hiszen a súlyos elvi, elméleti kérdéseket nem értheti még a gyerek. Igen ám, de valamennyi „nagy kérdésnek" van olyan része, apró összetevője, egyszerű példája, amit bizony megért a gyerek, és világ-

nézete formálódik általa. Az ilyenfajta tennivalókat sorolja fel a „kék füzet" a világnézeti nevelésről szóló fejezetekben. Például az első osztályos gyerek materialista világnézetének alapjait rakjuk le, ha életkorának megfelelően észrevétetjük vele a környezetében végbemenő változást, fejlődést. Felhívhatják a szülők a gyerek figyelmét bizonyos jelenségek okaira, összefüggéseire. Például hideg van, nincs táplálék — elköltöznek a madarak; megsérült a fa kérge — kiszáradt; öntöznek a határban — jobb lesz a termés stb.

Vagy: harmadik osztályban olvasnak a gyerekek az iskolában népünk múltbeli életéről. Érdeklődnek iránta. Élettel tölthetik meg a szülők, nagyszülők a gyerek politikai ismereteit, ha mesélgetnek nekik a maguk életéről. Egyszerű összehasonlításra is sor kerülhet: hány cipője volt a nagymamának, hány neked? Mit reggeliztek, ebédeltek, vacsoráztak gyerekkorukban apáék, mit eszik ma a gyerek? Hogyan nyaraltak régen a gyerekek, hogyan most? stb.

Hazafias érzelmeik

az első osztályban elsősorban a közvetlen környezetre vonatkoznak. A szülőfalu, a város nevezetességét, fejlődését ismerik úgy-ahogy. A dolgozó nép életéről elég sok, persze igen töredékes ismeretük van. A munka, a munkás megbecsülése elsősorban abban nyilvánul meg, hogy hálásak azért, amiért a munka termékéből ők is részesülnek. A földművesnek a kenyérért, a kőművesnek, hogy házban lakhatnak stb. A munkások közül — gyárlátogatás alkalmával tapasztalható ez — azokra néznek tisztelettel, akik láthatóan nehéz fizikai munkát végeznek, „nagyon erősek". A haza történelme iránti érdeklődésük, lelkesedésük elsősorban a nemzeti ünnepek alkalmával nyilvánul meg. Ezeket számon tartják; jól-rosszul, de ismerik tartalmukat, jelentőségüket. Érdeklődnek más országokban élő gyermekek élete iránt. A gyarmati sorban élőket sajnálják, együttérzésük igen mély és őszinte. Érzelmileg általában mindig az elnyomott, a gyenge, a kisebb mellé állnak.

A hazafias nevelésnél hasonlóképpen szokott felvetődni a kérdés, mint a világnézeti nevelésnél: lehet-e már ebben a korban? A Nevelési terv követelményei megmutatják, hogy igenis lehet. Első osztályos gyerekek hazafias érzelmeit ébresztgetik

a szülők akkor, amikor közvetlen környezetük: falujuk, szülővárosuk szépségére hívják fel a figyelmet, igyekeznek azt megszerettetni velük. És ehhez nem kell „külön alkalom", és nem kell „külön idő". Amikor sétálgatnak, levegőznek a gyerekkel, egy-egy mondattal hívják fel a figyelmüket a táj szépségére, a község nevezetességeire. A kisgyerek fogékony az ilyenfajta élmények iránt. Elmélyíti az élményt, ha valami apró emléket visz magával a sétáról. Kirándulásról színes falevelet, makkot, gesztenyét, a városi séta emlékére néha a nevezetességeket ábrázoló képeslapot.

Érzelmeket elsősorban személyes élmények átadásával, érzelmekkel lehet felkelteni. Ezért van olyan nagy szerepe a családnak a hazafias érzelmek nevelésében! Második osztályosok érzelmeit a magyar nép iránt úgy kelthetik fel leginkább a szülők, ha a maguk érzelmeiről, élményeiről mesélnek: hogyan építették fel a háború után a lerombolt nagy kéményt, a hidat, hogyan dolgoztak akkor, mikor még nem kapták meg az új gépeket stb.

A nemzetköziség érzésének ápolására is akad bőven alkalom a családban. A gyerek, amikor bele-beleolvas a felnőttek újságjába, tv-t néz, rádiót hallgat, kérdez is: hol van az a Kuba? Hol élnek a négerek? Miért bántották őket? — Adjanak a szülők ezekre a kérdésekre világos, egyszerű választ, úgy, hogy a gyerek megértse, amit kérdezett, ugyanakkor érzelmeit — a témától függően —: együttérzését, szeretetét, sajnálatát, megbecsülését is ébresszék fel. Már második osztályban elérhető ez, így ajánlja a Nevelési terv is.

A tanuláshoz

való felelős viszony csak fokozatosan alakul ki a gyerekeknél. Az első osztályosok — hacsak nem ijesztették el őket előzőleg — szívesen vállalják az iskolába járást, a tanulást. Minden „könnyű" nekik, a dicséret növeli önbizalmukat, az önbizalom pedig a lelkesedést. Az első és második osztályos tanulók többsége rendszeresen elvégzi házi feladatát. Általában nincs tehát szükség túlzott szülői ösztönzésre. Tapasztalható pedig, hogy szülői jóindulatból vagy hiúságból néha a gyerek teljes szabad ideje (és a szülőé is!) rámegy a házi feladat elkészítésére, hogy „még szebb legyen", hogy „a legszebb legyen". A harmadik-

negyedik osztályokban már csökken a rendszeresség, a tanulók szorgalma változó, sőt a jó idő beálltával észrevehetően csökken. Különösen a szóbeli lecke megtanulására kell biztatni őket. Kellene, de sokszor erre az időre már a család érdeklődése, buzgalma is alábbhagy az első osztályhoz képest. A rendszertelenség, a tanulmányi eredmények hanyatlása pedig elsősorban azoknál a tanulóknál tapasztalható, ahol a család közömbös.

A gyerekek ebben az életkorban szívesen vállalnak megbízatásokat. De nem elég kitartóak még a munkában, ha a megbízatás elveszti újdonságát, vonzóerejét, hamar fáradnak, elnagyolják azt. A dicséret azonban itt is igen jó hajtómotor. A gyerekek képesek már ebben a korban önmaguk kiszolgálására öltözködésben, tisztálkodásban. De rájuk lehet bízni bizonyos ruházati cikkek rendbentartását, cipőtisztítást, zsebkendő- és zoknimosást is. A házi munkából is kiveszik, kivehetik részüket, segíthetnek a takarításban, bevásárlásban, fahordásban, kisállatok etetésében. Ha erre ráneveljük őket, ügyesen és szívesen teszik. Igaz viszont, hogy munkájukban sok még a játékos elem, ezt nem szabad rossz néven venni tőlük.

Közösségi kapcsolataik

gazdagodnak, új formákat öltenek, hiszen iskolába került a gyerek. A családi közösséghez való viszonyukban nincs törés — ha a gyerek már kiskorától kezdve valóban közösségi nevelést kapott. A család rendjéhez, többi tagjához való alkalmazkodás feltétlenül követelmény legyen már ebben az életkorban, de nem lehet és nem szabad csak ekkor kezdeni. A család életrendjéhez való alkalmazkodásra már a kisgyermek is képes, csak amíg ott elsősorban szoktatással lehet elérni ezt, addig ebben az életkorban már a magyarázat hozza meg az eredményt. Például ha a család egyes tagjai tanulnak, elmélyülten dolgoznak, tudjon a gyerek csendben is játszani. Akkor étkezzék, amikor a család életrendjében az esedékes, ne kívánja a személyével való foglalkozást akkor, amikor édesanyjának dolga, vendége vagy más felnőttel megbeszélni valója van. Hogy körülöttük forogjon a világ, ezt szintén kisgyermek korban igénylik leginkább. E kívánság mozgatója a szülőhöz való ragaszkodás, szeretetigény.

„Én még őszinte ember voltam,
ordítottam, toporzékoltam.
Hagyja a dagadt ruhát másra,
Engem vigyen föl a padlásra."

— írta József Attila a Mamához való kapcsolatáról. A kisgyerek ilyen igényének ésszerű kielégítése helyes is, szükséges is. Azonban, ha eltúlozzuk — tehát mindenben eleget teszünk követelésének, vagy ellenkezőleg, minduntalan „lerázzuk", akkor magunk neveljük követelődzésre. Ha kisgyermek korban a család rendjéhez való szoktatás megkezdődött, az iskolás korban nincs már vele nagyobb gond. Ehhez a kérdéshez hasonló a gyerek igényeinek a nevelése. Hogy milyen problémákkal kerülünk szembe itt, az megint korábbi nevelőmunkánk következménye. Ha kisgyermek korban minden kért játékot, édességet, szórakozási lehetőséget megkapott, iskolás korban is követelődző marad, igényei határtalanok lesznek — s ő maga ugyanakkor mindig elégedetlen. Iskolás korban a család közös igényeinek, lehetőségeinek megértésére, tiszteletben tartására nevelhetjük őket, ha előttük is beszélünk, őket is tájékoztatjuk például a család költségvetéséről. Helytelen tapintat az, hogy „ráér még ilyen problémákkal foglalkozni". Ellenkezőleg. A gyerek örül, hogy felnőttszámba veszik, hogy beavatják a felnőttes dolgokba, így tanulja meg saját igényeit a közösség igényeinek alávetni, azzal összeegyeztetni.

Az iskolában is bontakozik közösségi kapcsolatuk, már az első osztályban. Szeretik osztályukat, az osztálytársak „összetartanak", megvédik egymást, ha szükséges. Hamar barátkoznak, de ezek a barátságok még hamar fel is bomlanak, miután főleg külsőségeken alapulnak: egy padban ülnek, egyfelé laknak stb. — ezért vallják a másikat „barátnak". A harmadik—negyedik osztályban gyakran találkozunk különféle csoportosulásokkal: négy—öt gyerek egyesületeket, köröket, szövetségeket alakít — s igen büszkék különállásukra. Ne támogassuk, biztassuk erre, még tréfás formában sem, mert elkülöníti őket az osztályközösségtől, nehezíti a valódi közösségi érzés kibontakozását.

Ebben az életkorban — iskolában és otthon is — elég gyakori probléma az árulkodás, főleg azért, mert nem tudnak különbséget tenni a jogos bejelentés és az elvetendő árulkodás között. Vigyáznunk kell, nehogy felszólításainkkal magunk is

árulkodásra szoktassuk őket. Ugyanakkor, ha bejelentésük jogos volt, fogadjuk el, és védjük meg társaiktól, testvéreiktől, akik egykettőre „árulkodónak" minősítik és kiközösítik egymást. Hogy mikor van szó jogos bejelentésről és mikor árulkodásról, azt természetesen csak az adott esetekben lehet eldönteni. Általános szempont, választóvonal talán a gyerek szándéka lehet: azért mondta-e, hogy valami bajt, rosszat, kellemetlenséget megakadályozzon, másokat vagy magát valamitől megóvjon; vagy csak azért, hogy társa, testvére „kikapjon".

A felnőttekhez való viszonyuk ebben a korban — kirívó esetektől eltekintve — általában jó. Szüleiket szeretik, értékelik, viszonozni próbálják, amit kapnak tőlük. Tanítójuk általában „tekintély" szemükben, bizalmasak vele.

Esztétikai fejlettségük

Ebben az életkorban a gyermek számára a „szép" nem különálló, megfogható valami, egybeesik a „jó" fogalmával. Néha egymás helyett is használja ezeket a szavakat.

A kisgyerek elsősorban talán a természet szépségét veszi észre, úgy, hogy az összekapcsolódik valami kellemes élményével: kirándulással, virágszedéssel stb. Rá lehet irányítani a figyelmét a közvetlen környezet szépségére is: szép a rendes lakás, szép a tiszta ruha. A gyerek észreveszi, értékeli ezt, rá lehet szoktatni, hogy vigyázzon is rá. Elsősorban a jó példa neveli. Észreveszi a viselkedésben is a szépet. „De szépen mentek a katonák, rendesen." „De csúnya, ha valaki lustálkodik."

Iskolai tanulmányaik során ismerkednek az irodalom, a zene, a művészetek szépségével, persze életkoruknak megfelelő fokon. Meglepő, hogy az első—második osztályos gyerek egy képet nézegetve viszonylagos pontossággal el tudja mondani, mit lát azon. Természetesen a számára legérdekesebb mozzanatot ragadja meg, arról beszél. Még ebben az életkorban is szívesen rajzolgatnak a gyerekek. Élményeiket — szép volt a táj, érdekes a gyár, hangulatos a kirándulás — így fejezik ki. Érzelmük, képzeletük és kifejezőkészségük is gyarapodik ezáltal. Vigyáznunk kell, nehogy leromboljuk a rajzolásban rejlő nevelési lehetőségeket. Sok csalódás éri a gyereket, ha ezeket a nagy lelkesedéssel készített, mondanivalóval teli „alkotásokat" nem méltatják, nem tanúsítanak irántuk érdeklődést a családban,

vagy éppen leszólják, kinevetik. — De éppúgy félrevezet az „elragadtatott" szülői magatartás, amikor messzemenő következtetésekig jut: zsenikívüli tehetséget vél felfedezni a gyerek rajzaiban, azok utolérhetetlen voltát hangoztatja. Egyik túlzás sem engedhető meg.

Szívesen énekelgetnek a 6—10 éves gyerekek. Dalkincsüket a tv és rádió is befolyásolja (nem mindig szerencsésen). És sokszor mi magunk sem, amikor érdekesnek vagy elragadónak találjuk, hogy a gyerek elénekel egy táncdalt, műdalt, és biztatjuk is erre. A gyermek érzelemvilágát, a „szép" iránti érzékét igazán a népdal fejleszti.

A 10—14 ÉVES TANULÓK JELLEMZÉSE

Testi fejlettségük

nem egységes ebben a szakaszban: más a 11—12 éveseké, és más a 13—14 éveseké. Az előbbi még hasonlít a korábbi szakasz fejlődéséhez, az utóbbi két év a serdülés ideje.

A növekedés a 11—12 éves korban szintén gyors, de arányosabb, mint az előző szakaszban. A gyerekek nemcsak magasabbak lesznek, hanem erősebbek is, súlyuk is tetemesen gyarapodik. Évente átlagosan 4—7 centit nőnek, súlyuk 3—4 kg-mal több, mellbőségük 2—4 centiméterrel erősödik. A súlygyarapodásban, a növekedésben a lányok megelőzik a fiúkat néhány centivel és kilóval. A csontok fejlődése hasonló az előző életkori szakaszéhoz. A helytelen testtartás, a megerőltető fizikai munka még most is veszélyezteti a gerinc szabályos fejlődését. Az izmok, a légzőszervek, a bőr fejlődése szintén megegyezik a korábbi években tapasztaltakkal. Érdekes viszont, hogy a gyerekek ebben a korban jobban elviselik a hideget, mint a felnőttek, nem is hűlnek meg oly hamar. A gyerekkorban átvészelt betegségek következtében megnőtt szervezetük ellenállóképessége. Mozgékonyak, élénkek, ügyesek — nagy örömet találnak a mozgásban. Különösen szeretik a csapatban, közösen játszható mozgásos játékokat.

A 12—14. életévben megindul a serdülés, kezdetét veszi a „kamaszkor". A lányok fejlődése kb. másfél évvel megelőzi a fiúkét. A serdülés az egész szervezet ugrásszerű fejlődését, to-

vábbá a sajátos nemi fejlődést jelenti. A növekedés ebben az életkorban megint szembetűnő, évente átlagosan 5—8 cm, de egyáltalán nem ritkaság a 10—15 centiméteres „megugrás". Főleg a végtagok nyúlnak meg, így a serdülő korú gyerek testalkata aránytalannak, esetlennek tűnik. Ügyetlenségük, szögletességük az idegrendszer és az izmok sajátos fejlődéséből is adódik, tehát természetes velejárója a serdülő kornak. Felesleges tehát a gyereket elmarasztalnunk esetlen, szögletes volta miatt, nemigen tud segíteni rajta. Sőt, ha emiatt megszégyenítjük, még félszegebb, még szögletesebb lesz. A szív kétszeresére nő ebben az életkorban. Mindenképpen nagy munkát végez a fejlődő szervezet vérellátásával. Ha még ráadásul túlzott fizikai munkával vagy mérték nélküli sportolással terheljük, a szívkamrák beteges kitágulását idézhetjük elő.

A serdüléssel járó rohamos fejlődés meglehetősen igénybe veszi a gyerek erejét. Fáradékony. Nem lusta tehát, és nem is biztos, hogy „színházat játszik", amikor az iskolából hazakerülve lefekszik. Lehet, hogy valóban fáradt, és nemcsak kifogásként mondja ezt, ha többször egymás után „leszalasztjuk" az emeletről. Ugyanakkor ebben a korban szükséges az egészséges testmozgás. Az ivarérés korszaka ez, fontos nevelési feladatunk a testi erők lekötése és egyúttal növelése mozgás, sportolás által. A fiúk nemi érése a 13—16 éves korra esik. A nemi szervek megnőnek, kifejlődik a szőrzet, megváltozik a fiúk hangja. Működni kezdenek a nemi hormonokat termelő mirigyek is. A lányok nemi fejlődése, mint már említettük, korábban, 12—15 éves korukban következik be. A nemi szervek megnövekednek, megváltozik a mell, a csípő formája, megjelenik a szőrzet. 12—14 éves korban elkezdődik a havi vérzés. A nemi érés bekövetkezése fiúknál—lányoknál egyaránt szükségessé teszi a nemi higiéniára nevelést. Ez iskolának és családnak közös dolga, nem várhat egyik a másikra! A nemi nevelést, felvilágosítást már a serdülőkor előtt meg lehet kezdeni. Pontosan *akkor*, amikor a gyerek kérdez. És mindig csak *annyit* mondjunk, amennyit kérdez. Ne törekedjünk egy-egy felvetett kérdésnél (igaz, hogy nem a gólya hozza a gyereket?) annak minden vonatkozását megtárgyalni (fogamzás, szülés részletei stb.). Válaszunk mindig legyen világos, egyértelmű, de rövid. És mindig igaz. Ne tévesszük azonban szem elől, hogy a felvilágosítás célja, lényege nem a megrázkódtatás, nem az érdek-

lődés felcsigázása, hanem éppen a megnyugtatás, a rejtélyes, szokatlan, „borzasztó" dolgok megmagyarázása, a felkészítés. (Szükséges, hogy például a menstruáció bekövetkezésére előre felkészítsük a lányokat.) Ha a nevelés valamely területe, hát ez mindenképpen egyéni módszereket kíván. Egységesen pedig: nagy tapintatot. (Bővebben e kérdésről lásd: a Szülők Könyvtára „Mit mondjunk nekik?" című kötetét.)

Pszichikai (lelki) fejlődés

A serdülés lényege a nemi érés, a felnőtté válás. Ezekkel a szervezeti, testi változásokkal együtt jár a gyerek érzelmi, akarati, értelmi fejlődése, változása is.

A tanuló *érzelmi élete* nagyon gazdag, de erre is jellemző az ellentmondásosság. Szertelenül jókedvű és hamarosan búskomor, élénk és visszahúzódó, bizalmas és zárkózott. A felnőttek, de sokszor társai iránti szeretete is szélsőséges; rajong és kiábrándul. Hangsúlyoznunk kell ezt az ellentmondásosságot, hogy felhívjuk a figyelmet arra: nem „szeszélyesség" ez. Persze elviselni nem kellemes, de ha felkészülünk rá, segíteni is tudunk, legalábbis enyhíteni a problémán. Ha magunk nyugodtan reagálunk ezekre a túlfeszített jelenségekre, hamarabb „túljut" rajtuk a kamasz is. Az erőszak alkalmazása: „kiirtom én belőle ezt a szeszélyt" — nem hoz eredményt; dacot, most már személynek — nekünk — szóló ellenkezést vált ki a serdülőből.

A serdülőket élénken érdekli saját személyük. Kezdik megismerni személyes értékeiket. Ez önteltséghez, nagyravágyáshoz, követelődzéshez vezethet — ha nem figyelünk fel rá, ha nem ellensúlyozzuk, nem formáljuk. Persze, ne a leintés, a megszégyenítés módján, hanem úgy, hogy tapintatosan figyelmeztetjük túlzásaira, felhívjuk figyelmét mások értékeire.

Érdeklődésük, képzeletviláguk rohamosan bővül, igyekeznek megismerni mindent, közeljutni minden ismeretlenhez. („Robinson korszaknak" is hívják ezt az időszakot.) Keresik a kalandot, a nagy, hősies vállalkozásokat. Szeretnének maguk is híresek lenni: újítók, feltalálók, hősök. Fontos, hogy ezeket a nagyszabású törekvéseket helyes mederbe tereljük. Szép eredményeket érhetünk el, ha reális feladatok elvégzésére fogjuk őket, különben az ábrándozás, a képzelgés uralkodik el rajtuk. Ennek egyik veszélye, hogy saját magukat felbecsülik. különb-

nek hiszik másoknál, felnőtteknél, társaiknál. Úgy nyilvánul meg, hogy mindenbe belebeszélnek, mindent „jobban tudnak", hajlamosak a versengésre, a vetélkedésre.

A másik nemhez fűződő érzelmeiket a serdülés előtt, tehát 11—12 éves korban sokszor ellentétes formákban nyilvánítják: a fiúk durvák, fölényesek, a lányok pedig lenézik, kicsúfolják a másik nemet. Később szégyenlősebbek lesznek, bátortalanok, félszegek — részben a már korábban tárgyalt testi fejlődés aránytalansága következtében. De félszegségüket fokozza, hogy még félnek is, nehogy félszegnek, esetlennek látsszanak a másik nembeli gyerek előtt.

Tetszik nekik az erős akaratú ember, ugyanakkor maguk az *akaraterőt* rosszul értelmezik: a bátorságot összetévesztik a vakmerőséggel, az állhatatosságot az önfejűséggel stb.

Gondolkodásukban lényeges változás következik be. A serdülő már igyekszik mérlegelni, megérteni, átgondolni, amit tanul. Arra törekszik, hogy saját szavaival fogalmazza meg mondanivalóját. A szóról szóra tanulás korszaka elmúlt, ez az időszak inkább a logikus gondolkodás kezdete. Önmaguk megismerésére törekszenek, de leginkább magatartásuknak csak egy-egy vonását veszik észre, az egészet nemigen. Például büszkék arra, hogy már ötödikesek, „felsősök", „nagyfiúk"— „nagylányok", de még nem beszélhetünk náluk helyes öntudatról, hiszen a felelősség, a fegyelmezettség és hasonló tulajdonságok még nem kiforrottak a serdülőkben.

A felnőttekhez való kapcsolatukat már nem a simulékony, hízelgő szeretet jellemzi. Inkább a ragaszkodás, ami félszegen, zavartan, apró szolgálataikban nyilvánul meg. Egymáshoz való tartós kapcsolatukat még mindig akadályozza, gyakran felborítja az árulkodás, áskálódás. Viszont meg lehet már beszélni velük ezeket az erkölcsi kérdéseket, ítéleteik néha meglepően érettek. Szívesen is beszélnek erkölcsi kérdésekről, szívesen nyilvánítanak véleményt, mondanak ítéletet: kinek volt igaza, miért volt ez igazságtalan, ki a hibás stb.

A serdülőkort az ifjúkor váltja fel — amely általában csak 16—17 éves korban kezdődik. de bizonyos vonását, „előjelét" már tapasztaljuk az általános iskola utolsó osztályosainál. Ilyen például az *önmaguk megismerésére való fokozott törekvés*. Ehhez legalábbis két „kellemetlen" jelenség járul. Az egyik az, hogy példaképet keresve, erősen kifejlődik kritikai érzékük, és

ezt alkalmazzák is — sokszor a tiszteletlenség határáig. A másik az, hogy már felnőttnek szeretnének látszani, annak is képzelik magukat, ezért gyakran szerepet játszanak. Komikus, néha bosszantó nagyképűségük, modorosságuk. Tapintatos és türelmes nevelői magatartással tudunk csak segíteni ezen. A gúnyolódás, lekicsinylés nemcsak nem hoz eredményt, hanem még elronthatja gyerek és szülő viszonyát is.

A tanulók világnézete

A marxista világnézet elemeit megtaláltuk az előző életkorban is — ezek az elemek fejlődnek, gyarapodnak azáltal, hogy a tanulók az egyes szaktárgyakban már a tudományok „morzsáinak" birtokába jutnak. Például földrajzórán a földfelszín alakulásával ismerkednek. Növénytan, állattan tanulása közben most már tudatosan is figyelnek arra, ami iránt eddig csak érdeklődtek, hogy ti. hogyan változtatja meg az ember munkája a természetet. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az állandó alakulás, fejlődés, változás tényével, mint elvont fogalommal, törvényszerűséggel is tisztában lennének. Nem. Ami a tananyaggal kapcsolatos, azt megtanulják, de elvonatkoztatásokra önállóan még nem képesek. A társadalom fejlődését is a tananyag kapcsán ismerik, s már élénken érdeklődnek iránta. A forradalmak szerepét nem értik még eléggé, csak lelkesednek a csatákért, a hősies küzdelmekért, együttéreznek az elnyomottakkal. A forradalomban is mindig egy-egy kiemelkedő személy felé fordul érdeklődésük (például Dózsa György), és egy-egy részlet marad meg bennük tartósan (például a Téli Palota elfoglalása). A részletek, a konkrétumok érdeklik őket. A történelmi fordulókat mint regényszerű eseményt fogják fel inkább, és nem érzékelik abban a hosszú, kitartó harcok, törekvések eredményét.

Világnézetüket befolyásolja a család, de most már nem olyan egyszerű a képlet, mint kisebb korukban. Az alsó tagozatos gyerekek esetében — korábban beszéltünk már erről — a gyerek véleménye teljesen megegyezik a szülőével: materialista felfogású szülők gyerekétől materialista állásfoglalást hall az ember, vallásos családok gyerekétől vallásosat. Nem így a serdülőkorban! A materialista szellemben nevelő családok gyerekénél kevesebb a probléma, ugyanazt az igazságot hallja

otthon és az iskolában, nincs mit takargatnia, nem kell semmit összeegyeztetnie. Ha azonban mást hall otthon, mint az iskolában, érzékenyen felfigyel rá. Kinek higgyen, ki mond igazat? — ez számára a legfőbb probléma. És akárhogy is dönt, mindenképpen csalódik — vagy az iskolában, vagy a családban. Ez az egymásnak ellentmondó nevelés legnagyobb kára: a gyerek *elbizonytalanodása, bizalomvesztettsége.* Ennek következtében visszahúzódó lesz, bizalmatlan, takargatja, leplezi az iskolában, hogy otthon vallásos a szellem. Közülük sokan tulajdonképpen nem hiszik már a bibliai magyarázatokat, hogy például „hat nap alatt teremtette isten a világot", de mert akitől hallják — a szülő, nagyszülő — tekintély számukra, szeretik őt, hát nem ellenkeznek. A gyerekek egy része pedig „színházat játszik": ha vallásosan nevelik otthon, ő az iskolában ennek ellenére materialista válaszokat ad, mert „így tartja hasznosnak". Ez mindenképpen személyiségének eltorzulásához vezet: *kétszínűvé, alakoskodóvá* válik.

Ha azt akarjuk, hogy gyerekünk megtalálja a helyét egyelőre az iskolában, később a társadalomban, ne neveljük kétszínűségre, ne akarjuk, hogy bizalmatlanná váljék. Az igazat, az igazságot mondjuk neki, és ne a naiv, tudománytalan, mások által megmosolygott téves hiedelmeket. Ha pedig nem tudunk neki segíteni a tudományos igazság megértésében, elsajátításában, legalább ne álljuk útját az iskola ilyen irányú munkájának, tudatosan akadályozva saját gyerekünk fejlődését, boldogulását. És ne féljünk attól, hogy a gyerek, megismerve a tudományos világnézetet, lenézi, tudatlannak, „maradinak" tartja majd szüleit.

A gyerekek politikai érdeklődése alkalomszerű, esetleges. Sokuknál lázas újságolvasás tapasztalható, elsősorban a felnőttek sajtójának olvasása. Ennek oka azonban még nem tudatos politikai érdeklődés, inkább a felnőttek utánzása. De oka a serdülőkre jellemző általános érdeklődés, s ennek témaköre gyakran túlnő azon, amit az ifjúsági lapokban találnak. Sok könyvet olvasnak általában — de válogatás nélkül, rendszertelenül. Mindent, amihez hozzájutnak. Találkozunk a másik véglettel is, amikor egy-egy gyerek nem vesz a kezébe könyvet, ha nem kötelező. Politikai tudatosodásukban, politikai érdeklődésük fejlesztésében jelentős szerepet játszik az úttörőszervezet. Az érdekes, romantikus foglalkozások vonz-

zák őket. Igen lényeges ez az érzelmi vonzódás, mert ha a tanuló szereti az úttörőszervezetet, bízik benne, fontosnak tartja — az mindenben „tekintély" lesz számára. Tehát nemcsak politikai ismereteket szerez ott, hanem érzelmileg is azonosul vele; meggyőződésévé válik, amit ott tanul.

Fontos, hogy méltányoljuk, ha a gyereknél világnézeti-politikai kérdésekben határozott, elvszerű állásfoglalást tapasztalunk, hiszen a nyílt, gerinces kiállás igen fontos tulajdonsága az embernek.

Hazafias érzelmeik

az ötödik—hatodik osztályban általában valamilyen közvetlen élményhez kapcsolódnak. Egy jól sikerült ünnepély hosszú időn át hat rájuk: sokáig érdeklődnek, lelkesednek például március 15., április 4. eseményeiért — ugyanakkor esetleg érdektelenek maradnak, ha az ünnepély nem sikerült, nem hatott érzelmeikre. A hetedik—nyolcadik osztályos tanulók a haza történelme iránt érdeklődnek, ez lelkesíti őket. Érdeklődésük középpontjában a szabadságharcok állnak. Jogosnak és igazságosnak tartják az elnyomottak küzdelmét, akár jobbágyokról, akár munkásokról van szó. Különösen erősen érdeklődnek a történelem kiemelkedő alakjai iránt. Szívesen hallanak róluk, elolvasnak minden erről szóló regényt, és igen kedvelik a történelmi tárgyú filmeket. A példaképet kereső serdülők ezekben a történelmi hősökben vélik megtalálni a tökéletes embert, aki mindig az igazságot védi, küzd az igazságtalanság ellen.

A magyar nép a kisebbek előtt csak fogalom, a romantikus történetek középpontja, szimbólum, amelyért a történelmi hősök éltek és haltak. Érdekes, hogy a magyar nép fogalmába nem sorolják be közvetlen környezetüket, a körülöttük élő felnőtteket, szüleiket. Nem is értik, hogy azok oda tartoznak. Számukra a magyar nép „más", nem ilyen „hétköznapias" dolog. A nagyobbak a magyar nép alkotóerejét méltányolják, amelynek eredményeképpen a nagy alkotások — erőművek, üzemek, hidak stb. — megszülettek. A „nagyszerű" alkotásokat nem bontják apróra: a mindennapi élet nagyszerűségéért nem lelkesednek, nem is veszik észre. Ha felhívják rá a figyelmüket, gyárlátogatás alkalmával vagy akár családi be-

szélgetések során, rendszerint érzelmileg reagálnak rá; a látott munka, a hallott erőfeszítés, lelkiismeretesség tiszteletet, részvétet, csodálatot, együttérzést vált ki belőlük a dolgozók iránt.

A szülőföld szeretete az alsóbb osztályokban akkor nyilvánul meg, amikor a hazai táj szépségével találkoznak. A két legfelsőbb osztály tanulóit már hazájuk fejlődése, szocialista törekvéseink is érdeklik, lelkesítik.

Ezeknél a gyerekeknél már nem tapasztalható más népek lebecsülése. Sőt! Bár nem értik a proletárnemzetköziség eszméjét, de érzelmileg igen közel áll hozzájuk. Más népek megismerésére törekszenek, elsősorban a hasonló korúakról hallanak mindig szívesen. Üdvözöljük, támogassuk gyermekeink ilyen irányú érdeklődését.

Tanulás, munka

Az ötödik osztály újdonsága a tanulók munkájában is érezteti hatását. A felületes, hanyagságra hajlamos tanulók az első hetekben igyekeznek kibújni a kötelességteljesítés alól, nem érzik az egy kézben összpontosuló vezetést, a „régi tanító nénit", aki mindenkit jól ismer. Az első negyedév tapasztalata, szokása — hogy ti. itt sem lehet kibújni a felelősség alól — aztán rendszerint megváltoztatja ezt a helyzetet, később már kevesebb problémát okoz az iskolai munka.

Szülőnek, pedagógusnak egyaránt az lenne a kívánsága, az lenne a természetes, hogy az általános iskola felső osztályaiban *rendszeresen* tanuljon a gyerek. Még sincs így, illetve a kép nagyon is tarka. Miért tanul rendszeresen a gyerek? A többség azért, mert tudja, hogy ellenőrzik otthon vagy az iskolában, vagy mindkét helyen. Fontos a rendszeres ellenőrzés, mert a tanuló így szokja meg a rendszeres tanulást. Előfordul, hogy számításokba bocsátkoznak: mikor kerülhetnek sorra a felelésben. Ha nincs rá kilátás, úgy találják, nem is szükséges tanulni. A felsőbb osztályokban, serdülő korúakról lévén szó, egymás között dicsekszenek is ezzel. Bátorságot, vakmerőséget akarnak színlelni? (Villamoson utazva hallja az ember néha: a magyarba bele se néztem... ha földrajzból kihív, akár ki se menjek — és elismerő nevetgélés rá a felelet.) Nagyobb baj nyilvánvalóan ott van, ahol a *rendszertelen* tanu-

lás a mindennapos dolog, ez jellemzi a gyereket, ez a fő panasz rá. Mi az oka? Lehet a serdülőkorú gyerek ideggyengesége vagy testi fejletlensége, türelmetlensége, vagy közömbössége. Ilyen esetben komoly nevelési feladataink vannak. De lehet, hogy egyszerűen csak „szervezési hiba". Nem tettük olyanná a körülményeit, hogy nyugodtan tanulhasson! Nem feltétlenül szükséges — és főleg nem is lehetséges —, hogy a tanulás időszakára külön helyiséget biztosítsunk minden tanuló számára. De az már tényleg csak elhatározás kérdése, hogy amikor a gyerek egyedül vagy testvéreivel otthon tanul, akkor a szobában ne hallgassanak rádiót, ne engedjük, hogy a kisebbek, a még nem iskolások zavarják a tanulókat. Magunk se szakítsuk meg a tanulási időt folytonosan azáltal, hogy több ízben megbízatásokkal küldözgetjük őket. Átgondoltan, beosztva adjuk a feladatokat. Ezek elvégeztetése természetesen szükséges is, lehetséges is. A házi munkába való bevonásuk szintén szükséges. Jó, mert rendszeres munkára és felelősségre szoktatja a gyereket, ha van egy önálló „reszortja" (portörlés, fahordás, kilincstisztítás stb.). Mindenesetre a házi munka végeztetésének időpontját egyeztessük össze a tanulásra szánt idővel, lehetőleg ne akkor küldjük zöldséget tisztítani, amikor az írásbelit készíti stb. Ha kisebb korában sikerült is kialakítani a napirendet, később már valahogy nem gondolunk erre. Pedig éppen ebben az életkorban — amikor figyelmük szétszórt, érdeklődésük is százfelé vinné őket — kell fokozottan betartatnunk a tanulóval napirendjét. Ez egyik feltétele annak, hogy idejével jól gazdálkodva, tanulásra is, pihenésre is jusson idő. Persze, hogy ő betartsa napirendjét, ahhoz az is szükséges, hogy a család se borítsa fel — a fentebb említett módokon.

Szívesen vállalnak különféle megbízatásokat otthon is, az iskolában is. Komolyan veszik ezeket. Elsősorban azonban mégis csak azokat kedvelik, amelyek nem túl hosszú lejáratúak, amelyeknek eredménye kézzelfogható, amely kiemeli őket a többi gyerek közül. Érdekes változás tapasztalható a kisebb és nagyobb tanulók között az olyan megbízatások vállalásában, mint például felügyelő, leckefelelős, egészségellenőr. A kisebbek: az ötödik—hatodik osztályosok boldogan vállalják ezeket a megbízatásokat, törekednek rájuk, buzgón, néha túlbuzgón tesznek eleget bejelentési kötelességüknek. A nagyobbak már vonakod-

nak az ilyesmitől. Náluk a bejelentés már nem olyan egyszerű, természetes dolog; hamar árulkodásnak minősítik a többiek, és akkor a közösség haragját érezheti az, aki megtette.

A fizikai munkát általában azért szeretik, mert eredménye hamar látható. A tanulásban kevés sikert elérő tanulóknak ez hozza meg a siker élményét. A munkát általában nagy lendülettel kezdik, de ahogy fáradnak (a serdülőkori fáradékonyságról beszéltünk már!), illetve ahogy az újdonság ereje csökken, elvesztik kedvüket, türelmüket is. Csökken a kedv akkor is, ha eredményeiket nem értékeljük, illetve, ha nem alapozunk önállóságukra, ha „folyton beleszólnak".

A munkáról olyan a véleményük, amilyen a családé. Ha a szülő büszke saját munkájára, ha szívesen és érdekesen beszél róla, ezáltal a gyerek véleményét is formálja. És sajnos, ugyanígy formálja, ha a munkáról, mint szükséges rosszról szól, ha csak viccből is, ha csak azért, mert fáradt. Általában tisztelettel beszélnek a fizikai munkáról, a fizikai munkások ereje imponál nekik leginkább. Pályaválasztásukat azonban már ez nem befolyásolja. Érdeklődésük gyakran elszakad a valóságtól, gyakori a romantikus tervezgetés (felfedező lesz, tudós, diplomata). Ugyanígy tapasztalható egyfajta utánzás: ha az osztály vezéregyénisége elektroműszerész akar lenni, sokan mondják ugyanezt, még ha nem is ismerik ezt a munkakört. Vannak időszakonként „divatos" szakmák körükben: kozmetikus, autószerelő stb. Pályaválasztásuk a szellemi foglalkozások felé hajlik inkább, mert az „tisztább, könnyebb, kényelmesebb". A nagy bizonytalanság, szélsőségesség pályaválasztásukra is jellemző. Úgy segíthetjük őket, ha mi magunk reálisan gondolkodunk: mihez van adottsága, tehetsége a gyereknek — milyen reális lehetőségeink vannak? — és ezek ismeretében adunk tanácsot, befolyásoljuk érdeklődését.

Közösségi kapcsolataik

A barátkozást ezekben az osztályokban is — az alsósokéhoz hasonlóan — többnyire a körülmények befolyásolják: egy utcában laknak, egymás mellett ülnek, a szüleik barátkoznak, tehát gyakran találkoznak ők is stb. A barátkozás legfőbb alapja a közös játék. Pajtás nélkül nemigen lehet játszani! A hetedik—nyolcadik osztályban a játékhoz hasonló szerephez jut — ha nem

is váltja fel — a barátkozás indítékaként a közös beszédtéma. „Jól lehessen vele beszélgetni mindenféléről" — ez a baráttal szemben a fő követelmény. A beszélgetések alapja a közös vélemény. Ha eltér a véleményük, megszakad a beszélgetés és gyakran a barátság is. „Vele nem lehet beszélgetni!" A beszélgetés, a titkolódzás, a közös titok nagy összetartó erő, különösen a lányoknál. A „titok" elárulása legtöbb esetben szintén a barátság felbomlásával jár együtt. A kapcsolatok kialakulása és megszakadása általában nagyobb megrázkódtatás nélkül megy végbe.

A fiúk és a lányok közti korábbi zavartalan pajtási viszony megbomlik; zavart, félszeg lesz. Aki lányokkal barátkozik, osztálytársai csúfolják, hogy „udvarol" és fordítva is. Az azonos korúak egymás iránti érdeklődése általában kamaszos, suta „heccelődésben" nyilvánul meg. A két nem egymás iránt ébredező érdeklődését rossz irányba befolyásolhatják az osztályban levő túlkorosak vagy a szomszédban lakó „nagy" lány, „nagy" fiú barátok, akik a szexuális életre vonatkozó érdeklődésüket felkeltik, mert tájékozottak, vagy annak akarnak látszani.

Egymás tulajdonságai közül leginkább a bajtársiasságot becsülik. Ez számukra a legfontosabb követelmény. Gyakran helytelen szemlélet is következik ebből: nem tartják csalásnak például a súgást, de árulkodásnak minősítenek mindenféle bejelentést. A fiúknál a megbízhatóság, a testi erő, a jó humor, az őszinteség az alapja a rokonszenvnek; a lányok a segítőkész, a megbízható, a jószívű, a „szép", szerény, kedves — tulajdonságokat keresik a barátnőkben. Legtöbb a kifogásuk az összeférhetetlen, a játékban hazudozó, dicsekvő, hizelgő, árulkodós társakkal szemben.

A családi közösséghez való viszonyuk a korábbihoz képest mintha veszítene melegségéből. E látszatnak a valódi tartalma azonban a serdülőkre jellemző zárkózottság, valamint a fokozott önállóságra törekvés. Szüleiket éppen úgy szeretik, mint az alsóbb korosztályokban, de ezt nehezen vagy egyáltalán nem mutatják. Büszkék szüleikre, ennek leginkább az iskolában adnak hangot. Gyakran a valóságot is túlszárnyalva dicsekszenek egymás előtt szüleik eredményeivel, kitüntetéseivel stb. Nehezen látják be viszont, hogy szeretetüket, hálájukat elsősorban iskolai eredményeikkel tudnák bebizonyítani. Előfordul, hogy

nagyszüleikkel tiszteletlenek, hogy korábbi ragaszkodásuk helyett ellenkezést, feleselést, vitatkozást tapasztalunk.

Nevelőik közül elsősorban azokat szeretik, akik „igazságosak, vidámak, komolyan veszik a gyereket". Szívesebben tanulják a kedvelt tanár tárgyát, mint a többit, ezzel is bizonyítani akarván ragaszkodásukat.

Esztétikai fejlettségüket

szintén kettősség jellemzi, például a természet szépségének az élvezésében. Egy részük a szabadba kiérve azonnal futballozni, társasjátékot játszani vagy enni kezd. Más részük viszont — éppen a serdülő gazdag képzeletvilága, gazdagodó érzelemvilága miatt — újabb szépségeket fedez fel a természetben, elgyönyörködik, gondolkodik ezen — főleg magában. A környezet szépségére is fokozatosan figyelnek. Önmaguk külseje, ruházkodása érdeklődésük előterébe kerül, szeretnek ebbe beleszólni, tudatosan kiválogatni saját darabjaikat. De mivel tájékozódásuk még bizonytalan, felszínesek és befolyásolhatók, gyakran éppen a divat túlzásai, a rikító, gyakran ízléstelen dolgok nyerik meg tetszésüket.

A magatartás szépségét elsősorban történelmi-irodalmi alakokban fedezik fel, értékelni is képesek. A maguk számára már nem mindig vonják le a következtetést, s a körülöttük folyó „hétköznapi" életet nem tartják szépnek vagy érdekesnek.

A népművészetek, a népmese, a népzene iránt az ötödik osztályban még fogékonyak. Ezek egyszerűsége, finomsága a serdülő korban azonban gyakran elkerüli figyelmüket. Felületes véleményalkotás alapján „gyerekesnek" tartják azokat — főleg a népdalokat. Ellenpólusként viszont szerintük „felnőttes" a tánczene.

A „mesehős" továbbra is él bennük, csak az érdeklődés iránya változik. A mesék helyébe a fiúknál a kalandos-hősi történetek lépnek, a lányoknál a romantikus, a „szép" történetek, regények. A felsőbb osztályokban a regény tartalma mellett, észreveszik már a stílus szépségét, az egyes szereplők, jellemek ábrázolási módját is.

Ebben a korban szívesen énekelnek, a fiúk csak addig, míg mutálni nem kezd a hangjuk, a lányokat ez kevésbé zavarja. De hogy mit énekelnek, az igen változó. Befolyásolja elsősorban

az, hogy mit tartanak „gyerekesnek", illetve felnőtthöz méltónak, s mint már fent jeleztük — válogatásuk sokszor önkényes és nem valami szerencsés.

A film, a rádió, a televízió leköti figyelmüket, de hallgatásában, nézésében nem tudatosak: válogatás nélkül fogadnak be mindent. Fontos feladat, hogy a műsorok megválogatásában — nem kényszerrel, hanem meggyőzéssel — irányítsuk a serdülőket.

„MEGMAGYARÁZOM..."

— Érdekes, azért a szép szóra hallgat! — közölte a meglepő tényt az egyik szomszéd.

Egy „elvetemült, semmirekellő" gyerek esetét tárgyalták, aki előtt „semmi se szent", aki „az udvar réme", és sehogyse akar megjavulni, pedig „már mindent megpróbáltak".

És a fenti szomszédasszonyt nem lehetett meggyőzni arról, hogy ez egyáltalán nem meglepő, és nem is különleges, érdekes. A szép szóra minden gyerek hallgat, a szép szó, *a meggyőzés az egyik leghatékonyabb nevelési módszerünk*. Nem hitte el, mert neki nevelési elvei vannak, olyanok, hogy:

— Gyereknek hallgass a neve!

— Ne kérdezd, hanem csináld!

— Parancs legyen a szavam!

És érvel azzal, hogy őt is így nevelték, és lám, ember lett belőle. Volt idő, amikor a legfőbb nevelési módszer az ellentmondást nem tűrő parancs, a kívánt eredmény pedig a vakon engedelmeskedő gyerek volt. A letűnt társadalmi rendszer érdeke az volt, hogy vakon engedelmeskedő felnőtteket, dolgozókat neveljen. A mi társadalmunk önálló, öntevékeny, szabad, boldog embert akar nevelni. S ezt a célt régi módszerekkel nem lehet elérni! De kevés ma már az olyan szülő, olyan család, aki a parancsolást tartaná az egyedül eredményes módszernek! A fenti szülő nevelési elvei valahogy „avultak" már a közvélemény előtt.

Mi a meggyőzés lényege? Ha azt akarjuk, hogy a gyerek valamit végezzen el, így vagy úgy viselkedjen, nemcsak a feladatot, a követelményt mondjuk meg neki, hanem azt is, hogy miért tegye. Miért szükséges, miért hasznos, miért helyes, ha így tesz, így viselkedik. Azt akarjuk tehát, hogy magyarázatunkat, érveinket elfogadva cselekedjen a gyerek.

Így tömören, röviden megfogalmazva talán riasztónak hat a meggyőzés módszerének lényege. Lelki szemünk előtt így az állandóan és hosszasan magyarázó, mindent és mindenkor részletesen indokoló szülő lebeg, és riaszt el — jogosan. Ha így lenne, ez karikatúrája lenne egy igen hasznos nevelési módszernek.

A meggyőzés, a feladatok megmagyarázása, megindokolása *csak egy módszer a sok közül.* És — amint már említettük — önmagában egyik se „mindenható". Sőt! Ha *csak* magyarázunk, és a feladatot nem gyakoroltatjuk a gyerekkel — szakmai kifejezéssel élve: az idealizmus hibájába esünk; a gyerekek szótárát használva: prédikálunk. Feltétlenül járjon hát a kettő együtt: a megértést szilárdítsa meg a tett. *Ha megmagyaráztunk valamit a gyereknek, szervezzük meg a lehetőségét annak is, hogy most már tegye is azt, amit elfogadott, megértett.* Például:

Ötödikes gyereknek óvatosan kell bánnia a háztartási felszerelésekkel (a testi nevelés követelményei között jeleztük ezt). Meg kell neki magyaráznunk, hogy miért veszélyesek ezek (különösen a gáz és az elektromos készülékek, de a reszelő, az éles kés, a balta is). Részletesen meg kell magyaráznunk ezután, hogyan védekezzen a veszély ellen, hogyan kezelje helyesen, veszélytelenül ezeket. Talán felvetődik a kérdés: miért kell erről meggyőzni, hiszen ez világos dolog, ezt csak tudja, s különösebb rábeszélés nélkül is vigyáz. Valóban tudja, de csak „általában". Amikor az eszközöket használja, nem biztos, hogy eszébe jut idevonatkozó ismerete (korábban említettük a serdülőkorú gyerek szétszórt figyelmét, kapkodó, összeszedetlen mozgását). Azért kell megmagyaráznunk a részleteket, az összefüggéseket, azért kell meggyőznünk őt a veszélyről — hogy *tudatosan* kezelje ezentúl a szerszámokat. Mert fontos, hogy kezelje! Nem az az igazi védelem, ha közelébe se engedjük! (Sokkal jobban megvédjük gyerekeinket az életveszélytől, ha úszni tanítjuk, mintha megpróbáljuk eltitkolni előtte, hogy egyáltalán van folyó.) Igenis, gyakoroltassuk vele a háztartási gépek kezelését! Kapcsolja be a mosógépet, gyújtsa-oltsa a gázt, használja a reszelőt, a kisbaltát. Természetesen először (és másodszor és még sokszor azután) a mi jelenlétünkben, a mi ellenőrzésünk mellett. Egészen addig, amíg úgy látjuk, ebben a kérdésben szárnyaira bocsáthatjuk: megértette a tennivalókat, a

veszély elleni védekezés fontosságát, és meg is tanult védekezni a veszély ellen!

Vagy:

Hetedikes gyerektől elvárhatjuk már, hogy ízlésesen öltözködjön, környezete ízléses voltára is ügyeljen. (Esztétikai nevelés követelménye.) Bizony, meg kell magyaráznunk alaposan, milyen a szép, ízléses öltözködés, és miért tartjuk annak. A serdülőkorú gyerek hajlamos egyrészt a feltűnő, rikító dolgok használatára, másrészt a kritika nélküli utánzásra; amit az ideál (akár barátnő, akár kedvenc filmszínész) visel, az az ő szíve vágya is. Ha megértettük vele az ízléses környezet, ízléses öltözködés lényegét, adjunk alkalmat arra, hogy gyakorolja is, amit tud. A legközelebbi „beruházásnál" engedjük, hogy ő válasszon ruhát vagy cipőt. A lakásba kerüljön egy-egy terítő vagy dísztárgy az ő elképzelése, igénye szerint elhelyezésre.

Vagy:

Nyolcadikos gyerektől megkívánhatjuk, hogy magatartásában, véleményének nyilvánításában nyílt és őszinte legyen. (Közösségi magatartás követelménye.) Beszéljünk vele arról, miért tartozik ez az igaz ember jellemvonásai közé, mondjunk rá példákat, illetve keressünk ilyet közösen környezetéből, olvasmányaiból, filmek szereplői közül. Ezután már nem lesz nehéz ezt a követelményt elfogadtatni. (A serdülők igazságkereséséről is szóltunk már.) Biztassuk, bátorítsuk, hogy maga is így viselkedjen. És itt jön a nehezebbje: ha úgy adódik, hogy a gyerek valóban őszintén és nyíltan megmondja a véleményét, tudjuk azt valóban elviselni. Ne torkolljuk le, ne hallgattassuk el! Tehát magunkat, a családot is fel kell készíteni arra, hogy helyesen reagáljunk a gyerek magatartására. Káros ellentmondás, „nevelési bukfenc" lenne, ha az igazmondásról meggyőzött gyereket mi magunk intenénk le az igazmondásról. Persze arra lehet és kell is figyelmeztetnünk, hogy a véleményét tisztelettel, udvariasan mondja el, hogy vegye fontolóra a felnőttek véleményét akkor is, ha az eltér az övétől stb.

A fenti példákat nem véletlenül vettük mind a nagyobb gyerekek életéből. *Az életkortól is függ ugyanis, hogy a módszerek közül melyiket használjuk* inkább, gyakrabban. Az életkortól is függ, melyik igénkezik hasznosabbnak, eredményesebbnek. Az előbbi példáknál maradva: a háztartási gépek veszélyességét (áramütés, sebesülés stb.) kisebb gyerekeknél nyilván nem

elsősorban magyarázzuk, hanem egyszerűen *eltiltjuk* őket azok használatától. A kicsik öltöztetését mi végezzük, tehát szoktatjuk őket az ízlésre. Ha a gyerek véleményét okosan mondja, *megdicsérjük* érte, az igazmondásra *példát adunk* stb. Vagyis: a magyarázatot, a meggyőzést azért alkalmazzuk elsősorban a nagyobb gyereknél, mert ott már az értelmére alapozhatunk, tehát inkább várható e módszer eredménye.

A meggyőzés — az érvelés, magyarázat, indokolás — *ne legyen túl gyakori módszerünk*. A gyerek idegenkedik a folytonosan rázúdúló magyarázattól, egy idő után meg se hallja talán. Mert bár tulajdonképpen megérti, hogy őt nevelik, de a gyerek „egy csöppet sem szereti magát alávetni a különböző pedagógiai eljárásoknak, és még kevésbé szereti, ha végtelenül hosszadalmasan beszélgetnek vele a nevelés hasznáról, és minden megjegyzéshez erkölcsi prédikációt fűznek... Az a nevelő, aki állandóan olyan beszélgetésekkel üldözi növendékeit, amelyeknek nagyon is világos a céljuk, unalmassá válik, és csaknem minden esetben bizonyos ellenállást vált ki" — írja Makarenko. A leghasznosabb — időpont szempontjából — általában az, ha a meggyőzés, a magyarázat adott helyzetben, adott pillanatban történik. *„Azon melegében"*, a gyerek tette, viselkedése előtt vagy után. Előtte, ha azért beszélünk vele, mert valamit el akarunk végeztetni vele; utána, ha értékeljük elvégzett tettét vagy magatartását. Ez *nem jelenti* persze azt, hogy *ötletszerűen* neveljünk. Nem! Makarenko például a nemi nevelés valóban kényes területén azt ajánlja, hogy a felvilágosító jellegű magyarázatok mindig „véletlenszerűek" legyenek. „Sohasem kell ilyen beszélgetést kezdeményeznünk... ha magatartásában nem szolgáltat erre alkalmat" — de tartsunk számon minden rendellenességet, az érdeklődés minden apró jelét, és arra mi reagáljunk, ne mások. Tehát az alkalomszerű beavatkozás, a rögtönzött beszélgetés más kérdésben sem jelent a szülő részéről felelőtlenséget, felkészületlenséget. Hiszen tudatosan, tervszerűen készül rá, amikor figyeli gyermekét, amikor meggondolja: mit, mikor mondjon.

Elképzelhető persze, hogy egy beszélgetést előre *elhatározunk*. Egy-egy esetet úgy ítélünk meg, hogy erről hasznosabb nem azonnal beszélni, hanem később, máskor. Nagyfokú szülői tapintatra vall az, ha például a félszegen viselkedő, csúnyán evő sérdülő gyereket nem a társai előtt, nem „azon melegében"

figyelmeztetjük a rossz szokásra, hanem később, amikor ez valóban megbeszélésnek számíthat, és nem megszégyenítésnek.

A meggyőzésnek egyik leghatékonyabb formája a példaadás. És megfordítva: ha bármilyen igaz, szép és meggyőző a magyarázatunk, érvelésünk, nem ér semmit, ha a gyerek a magatartásunkban mást tapasztal, mint szavainkban. Vonatkozik ez különösen a világnézeti és erkölcsi kérdésekre. (Erről bővebben a „Példa" módszerénél.)

A meggyőzés módszerének lejáratása az, amikor a gyerek *érzelmeire apellálva* akarunk elérni valamit. „Tedd meg az *én kedvemért.*" „Ha szereted anyukát, megtanulod a leckét." — Kisebb gyerekeknél még ér el alkalmanként eredményt ez a módszer, időnként alkalmazhatjuk is, de ott is elveszíti hatását, ha gyakran élünk vele. A meggyőzés módszerének az a lényege, hogy a gyerek értelmére hatunk: megmagyarázunk, bebizonyítunk, érvelünk. S ha ez sikerült, annak éppen az a következménye, hogy a gyerek „magától", saját meggyőződésétől indíttatva cselekszik, és nem a mi kedvünkért.

A magyarázat módszerétől sokan azért vonakodnak, mert attól tartanak: a beszélgetés során olyan kérdés kerülhet szóba, amihez maga a szülő nem ért eléggé — ha tananyagról van szó, esetleg egyáltalán nem tudja azt. A parancsolásnál nincs ilyen veszély, vélik a szülők, ott a gyerek szó nélkül engedelmeskedik. Tulajdonképpen a tekintély féltése az oka annak, amikor gyakran leintik a gyereket: „Semmi közöd hozzá!" „Mit érdekel ez téged!", mert olyasmit mondott vagy kérdezett, amire a szülő nem tud biztonsággal felelni. „Hová lesz így a tekintély?" Pedig az *igazi tekintély* nem abból áll, hogy a szülő minden kérdésre fölényes biztonsággal, abszolút szakmai pontossággal válaszol. Nem, a tekintély ennél sokkal összetettebb dolog. Alapja a szülő *egész személyisége,* minden megnyilvánulása, munkája, magatartása. A gyerek mindig élénken figyeli környezetét, a szülőt is (a „Példá"-nál bővebben beszélünk erről). Tekintélyünk szilárd lesz előtte, ha jellembeli szilárdságot tapasztal, de meginog, ha csak kis rést is fölfedez azon.

Az igazi tekintély fogalmától távol áll az, hogy a szülő mint a legtökéletesebb, a legkiválóbb ember álljon gyereke előtt. Nem, lássa csak, vétessük vele észre, mennyi kiváló, követni való ember van a világon, olyanok, akiket mi magunk, szülők is tekintélyként tisztelünk.

A szülői tekintély megszilárdulásához tartozik, ha a gyerek látja, tapasztalja, mennyit dolgozik érte, törődik vele a szülő. Nem kell tehát titkolnunk előtte, hogy a szülő számára gond, felelősség a család! De nem is szabad felróni, szemrehányni, amit érte tettünk.

Erősíti a szülői tekintélyt, ha a gyerek azt tapasztalja, hogy a szülő ismeri a problémáit, meg lehet vele beszélni, számítani lehet jótanácsára, segítségére.

Előfordulhat, hogy valaki saját példájával cáfolja a fentieket, mondván, hogy „éppen tegnap mondta a fiam egy vita során, hogy »te ehhez nem értesz, apa«". Az ilyen panaszok igazak, elég gyakoriak. Csakhogy a történetnek „eleje is van". Az tudniillik, hogy a gyereket éppen „hamis tekintélyi alapon" akarjuk rákényszeríteni valamire: „ha én mondom, úgy van, és kész" „ne akarj okosabb lenni az apádnál". S ha a gyerek mégis okoskodik, hamar elcsattan a pofon. Leginkább ilyen előzmény után következik csak a gyerek ítélete: „te ehhez nem értesz!" A tanács csak egy lehet: *meggyőzni — és ne legyőzni akarjuk a gyereket!*

Feleletet akartunk adni arra, mi a lényege a meggyőzés, a magyarázat módszerének. A következő kérdés minden bizonnyal az: és mi a haszna, mi az eredménye? Azon túl persze, hogy a gyerek megteszi azt, amit kívánunk. Mert azt megteheti rideg parancsra is, ami mindenképpen „rövidebb" út a nevelő számára. A meggyőzés módszere maga is alakítja a gyerek egész személyiségét: *önbizalma fokozódik*, mert lám, vele ilyen „nagyosan" beszélnek. Erkölcsi ítélőképessége hihetetlenül fejlődik: *képes értékelni a maga és a mások tetteit.* Megért, tisztán lát bizonyos dolgokat (mert látja az okokat is), tehát legközelebb — a mi jelenlétünk és meggyőzésünk nélkül is, „magától is" képes lesz hasonlóan helyesen cselekedni.

„PÉLDÁT MUTATOK..."

„A legeslegfontosabb a szülők saját magatartása. Ne gondolják, hogy csak akkor nevelik a gyermeket, amikor beszélgetnek, tanítják vagy parancsolgatnak neki. Életük minden mozzanatában nevelik, még akkor is, amikor nincsenek otthon. Ahogy önök öltözködnek, ahogy beszélgetnek másokkal vagy mások-

ról, ahogy örülnek, vagy búsulnak, ahogy barátaikkal vagy ellenségeikkel bánnak, ahogy nevetnek, újságot olvasnak — minden nagyon jelentős a gyermek életében" — írja Makarenko a Szülők könyvében.

A példa majdnem minden más nevelési módszernek része egy kicsit. A meggyőzés leghatékonyabb formája a személyes példaadás; a szoktatás akkor eredményes igazán, ha példát is lát, utánozhat a gyerek stb. Mégis nagyon különbözik a többi nevelési módszertől abban, hogy önmagában is hat, ha akarjuk, ha nem. Vagyis *nemcsak az hat példának, amit mi felnőttek, nevelők annak szánunk, hanem minden tettünk,* megnyilvánulásunk, amit a gyerek lát, észrevesz, felfog.

Már a kisiskolás gyermektől megkívánjuk, hogy helyesen, szépen használja anyanyelvét. (Hazaszeretetre nevelés követelménye.) Az iskolában meg is követelik tőle, hogy tisztán, érthetően beszéljen. Tanítják rá, javítják, ha hibázik. Csatlakoznia kell ehhez a törekvéshez a szülői háznak is. Hogy a gyerek beszédének hogyanját mennyire befolyásolja a példa, azt a szülők gyakran tapasztalják. Gyakran kérik számon a gyerekektől: „Hol hallottad ezt?" „Ezt a kifejezést meg kitől tanultad?" Általában akkor figyelünk fel a gyerek beszédére, ha „csúnyát mond", mert feltételezzük mögötte a rossz példát és levonjuk a következtetést. „Nem engedem az udvarra, mert csúnya beszédet tanul." Pedig nemcsak a helytelen beszéd kiküszöbölése, az illetlen szavak eltiltása a feladatunk, hanem a szép, a helyes beszéd kialakítása is. És a példa ebben az irányban is hat. Ha a családtagok szépen beszélnek, ha a gyerek szabatos kifejezéseket hall otthon — észrevétlenül, minden különösebb felszólítás nélkül is átveszi, utánozza azokat. A példa önmagában is hat! A gyerek a család szókincsét használja, beszédében a család példája nyomon követhető.

Második osztályos gyerektől kívánjuk meg, hogy naponta kefélje le ruháját, cipőjét (munkára nevelés követelménye). Ha csak mondjuk ezt, előfordul, hogy megkérdezi. „Minek az? Hiszen nem is piszkos!" Sokak előtt ismerős viszont a kép, amikor esténként a gyerekek szó nélkül vonulnak apjuk után a konyhába, fürdőszobába, mert szinte programnak számít a közös cipőtisztítás. Minden mozdulatuk — ahogy a kefét fogják, a krémet bedörzsölik — az apa mozdulatainak miniatűr tükörképe. A példa hat — jó irányban, rossz irányban egyformán.

Harmadik osztályos gyerektől már joggal elvárhatjuk, hogy legyen tekintettel a családra, a család többi tagjára. Ne okozzon nekik felesleges aggodalmakat például azzal, hogy elmarad, nem ér haza a megbeszélt időre, és ne zavarja a tanulásban, munkában elmélyülő testvérét vagy a család felnőtt tagját stb. Hogy ez így lesz-e vagy sem, megint attól függ, milyen példát lát erre a gyerek. Ha azt látja, hogy a szülők, a nagyobbak is pontosak, a család életrendjéhez alkalmazkodók — szinte szó nélkül azzá válik ő maga is. Ha az ellenkezőjét látja, azt is követi. Az életkorra apelláló követelmények, hogy ti. „te még kicsi vagy, te légy pontos!" nemigen használnak, a példa az erősebb. Ugyanígy aligha lehet elérni a gyereknél, hogy ne zavarja tanuló testvérét, ha őt minduntalan „csak egy percre" elszólítjuk tanulási ideje alatt. Még akkor is, ha a tennivaló kedves számára és szívesen is csinálja. („Hozz fel egy kiló cseresznyét!" „Kérdezd meg a szomszédban, mennyi a mérkőzés eredménye!") Magatartásunk és a példa arra neveli: nem kell figyelembe venni a mások elfoglaltságát!

A példa erős, erősebb, mint a szó. Ha a kettő között ellentét van, biztos, hogy a példa győz. Ha a gyereknek valamit mondunk, megmagyarázunk, meggyőzzük őt róla — és mi magunk másképpen cselekszünk, biztos, hogy az utóbbit, a példát követi. Igazat kell mondani, tanítjuk, érvelünk emellett, és megígéri, hogy így tesz. De egyszer, amikor a kapun zörögnek vagy cseng a telefon, kiüzenjük a gyerekkel, hogy nem vagyunk itthon — mert fáradtak vagyunk. Valószínűleg még örül is a feladatnak, jó tréfának tartja, és a bizalmasság, cinkosság jelének. Csak éppen legközelebb, más helyzetben és más okoktól indíttatva, könnyedén hazudik ő maga is.

Veszélyes ez a helyzet minden egyéb erkölcsi kérdésben is. Hogyan sikerülne szülei tiszteletére nevelni, ha azt tapasztalja, hogy apja türelmetlen, ideges a nagymamával szemben, leinti megjegyzéseit azzal, hogy „az a világ régen volt, nem érti ezt maga, édesanyám". Döbbenetes, ahogy a gyerek néha szó szerint ugyanazt mondja a saját apjának, amikor az ő nézeteik nem egyeznek! Milyen ferde vágányra téved a munkára nevelésre, a munka megszerettetésére vonatkozó törekvésünk akkor, ha a gyerek üzemi gyakorlaton, nyári munkában esetleg olyan közösségbe került, ahol a felnőttek részéről „lógást, lazsálást" tapasztal. A példa az erősebb — munkaerkölcsét is ez fogja for-

málni, illetve deformálni! Sokkal inkább, mint meggyőző szavunk.

Különösen veszélyes ez a kettősség a világnézeti-politikai nevelés esetében. A gyerekekben a politikai érdeklődés elemeit — például a felnőttek újságjának olvasását —, amint korábban már említettük, a példa váltja ki. Kezébe veszi az újságot, egyszerűen azért, mert látja, hogy apja is rendszeresen átnézi. Véleménynyilvánításában is utánozza őt. Nem hisz a babonákban, vallásos mesékben, mert otthon nem találkozik ilyennel. Ott kezdődik a baj, amikor azt tapasztalja, hogy a felnőttek másfajta véleményt nyilvánítanak a családban, és mást idegenek előtt. Esetleg őt is felszólítják: mást mondjon az iskolában, családon kívül, mint amit otthon hallott. Kétszínűség, kételkedés, bizalomvesztettség lehet csak az ilyesfajta példa „eredménye".

A példa erős hatása a *gyerek utánzóképességén alapul.* A csecsemő is úgy inti a „pá"-t, hogy előzőleg sokszor mutatjuk neki, míg végre utánozni kezdi. A kisgyerekek cselekedeteinek nagyrésze tulajdonképpen a felnőttek utánzása: utánoznak mindent, amit meglátnak. Utánzási hajlamuk játékukban is megnyilvánul. Eljátsszák, amit látnak, tapasztalnak, a mama, a papa, az óvó néni szerepét, amint sétálni viszi, szép szóval dicséri vagy éppen megveri a babát. Vagyis gyermekeink játékában pontosan visszatükröződik a felnőttek magatartása, példája. A nagyobb gyerekek, az iskolások utánzásában már tudatos vonás is van: azért teszik ugyanazt, mint apa, anya, tanító néni, nagyobb barátnő, mert úgy gondolják, az úgy biztosan jó. Ők igazán tudják, hogyan kell cselekedni, ők nem tévedhetnek. Vagyis az utánzásnak újabb oka, összetevője van már: a belátás, az elismerés, a tekintélytisztelet, a szeretet — a környezetében élő valamelyik felnőtt iránt, akinek példáját önként követi, akihez hasonlítani akar, akit *példaképül* választ.

A példaképhez minden esetben erős érzelmi szálak fűzik a gyereket, a legszebbnek, a legjobbnak tartja az illetőt. Felruházza olyan jó tulajdonságokkal is, amelyekkel esetleg az illető nem is rendelkezik. A gyerekek megismerésére törekvő pedagógusok és kutatók gyakran megkérdezik őket: ki a példaképed? — és ők gyakran a szülőt jelölik meg. Ha tovább kérdezik, hogy miért, a kisebb gyerekek néha egyszerűen azt felelik, „mert szeret engem", vagy „mert én szeretem". Ugyancsak a kicsikre jellemző, hogy külső tulajdonságaik miatt mondják példakép-

nek a szülőt, „mert szép, mert jókedvű, mert erős". A nagyobbak, a felső tagozatosok már erkölcsi tulajdonságot keresnek és jelölnek meg a példaképben: „mert igazságos, mert becsületes, mert munkájában kiváló". Egy nyolcadik osztályban dolgozatot íratott a tanár „Riport édesapámmal" címmel. Az volt a célja, hogy a munkáról, a munkahelyekről szerezzenek ismeretet a tanulók. „Melléktermékként" meghatóan szép vallomások születtek néhány félszeg, kicsit közömbös, kicsit nyegle kamaszfiú dolgozatában. Egyet idézünk, amely kommentár nélkül is sokat mond a példakép-választásról.

„Édesapám vasmunkás. Együtt is szoktunk dolgozgatni otthon. Már el is vitt a munkahelyére, és sokat mesél nekem a munkásokról. A vasmunkások a legöntudatosabb emberek, édesapám is ilyen, én is ilyen szeretnék lenni. Úgy akarom én is építeni a jövőt, becsületes munkával, mint édesapám, akit mindenki szeret, becsül. Nincs nagyobb tekintély előttem, mint az én ügyes, okos édesapám." És elszomorító, elgondolkodtató az a feleletsor, amit egy másik vizsgálat során adtak a gyerekek, akik nem az apát választották példaképül, hanem valaki más felnőttet, azért, mert az „nem goromba", „nem iszik", „nem káromkodik", „nem kell félni tőle". Milyen tapasztalata, élménye lehet ezeknek a gyerekeknek?!

A szülők mellett leggyakrabban barátokat, pedagógusokat választanak példaképül a gyerekek. A példakép-választás jó dolog, mert a gyerekek az illető cselekedeteit, erkölcsi tulajdonságait utánozzák. Előfordul, hogy rossz irányba terelődik érdeklődésük, amikor verekedős, nagyképű osztálytársat vagy könnyen élő, sok pénzt kereső felnőttet választanak példaképül. A szülők befolyásolhatják a gyerek példakép-választását, és a fenti esetben ez feltétlenül szükséges is. Nem úgy persze, hogy a nem megfelelő baráttól egyszerűen eltiltják, vagy az illető felnőttről rosszat mondanak előtte. Ez legfeljebb makacsságot, dacot vált ki a gyerekből és még görcsösebb ragaszkodást a példaképhez, mert úgy érzi: „meg kell védenie". Csak ha más példaképre tudjuk terelni figyelmét, érdeklődését, akkor várható, hogy elmarad a régebbitől.

Persze gyakori dolog, hogy a gyereknek nincs példaképe. Ez nem baj, nem hiányosság. Tulajdonképpen a gyerek személyiségének alakulására így is, úgy is sok minden hat, egész környezete, az egész társadalom — de egy ember önmagában és

kizárólagosan sohasem. Fölösleges tehát erőltetni a példaképválasztást! Nincs abban köszönet, ha nem önkéntesen, nem az elismeréstől indíttatva utánoz valakit, hanem valamiféle felszólításra.

Hibás nevelési módszer a példakép erőszakolt szerepeltetése is. Ha a gyerek előtt okkal, ok nélkül folyton egy más gyereket dicsérünk, őt ahhoz hasonlítva „leértékeljük" — pontosan ellenkező hatást érünk el. Biztos, hogy nem követi a sokat emlegetett „jó gyerek" példáját, mert ellenszenvessé tettük azt a szemében.

A gyerekre nemcsak a személyes példa hat, hanem a *közvetett* is: egy-egy olvasmány vagy film főszereplője, aki valamely tettével, jellembeli tulajdonságaival annyira megragadja, hogy hozzá akar hasonlítani. *Eszményképnek* nevezzük ezt. Főleg a felsőbb osztályokba járó gyerekek hajlamosak eszménykép választására, követésére. Használjuk fel ezt a hajlandóságukat úgy, hogy például egy-egy közösen megtekintett film után hívjuk fel figyelmét a főszereplő szép, emberi magatartására, nagyszerű jellemére. Persze ez csak akkor lesz hatásos, ha ez az eszménykép „életközelben" van. Tehát ne arra törekedjünk, hogy a gyerek csodálja, elérhetetlenül tökéletesnek tartsa az eszményképet, hanem éppen olyan tulajdonságaira hívjuk fel a figyelmét, amit maga is követni képes.

Érdekes ellentmondás tapasztalható itt. Az eszményképnek, az irodalmi, filmbeli hősnek általában csupa nagyszerű tulajdonsága van, a közvetlen példaképben, apában, tanárban pedig már jó néhány hibát is felfedezhet a kritikus szemű serdülő. Fel is fedezi! Ennek ellenére mégis a személyes példa az erősebb, mert közvetlenül, szuggesztívan hat a gyerekre, mert érzelmi szálak fűzik hozzá.

„RÁSZOKTATTAM..."

— Nekem nincs semmi dolgom vele, nem is kell nevelnem. Úgy megszokta, hogy nem is tudna másképpen tenni — halljuk a magyarázatot az anyától, ha érdeklődünk, hogyan érte el, hogy fia minden este rendbe rakja a ruháját, átkefélje a szövetet, kimossa a kis zoknit, kitisztítsa a cipőt.

A szerény válasz egyik fontos nevelési módszerre, *a szokta-*

tásra utal, és pontosan azt mondja el, ami annak lényege, eredménye: úgy rendes a gyerek, hogy már észre se veszi, számára az a természetes, nem is tudna másképpen tenni. Így szokta meg, „ilyen a természete".

A szokás fogalmát gyakran használjuk, mert a szokás tényét lépten-nyomon tapasztaljuk a gyerekeknél.

— *Megszokta,* hogy a nap fogmosással fejeződik be.

— Az a *szokása,* hogy ő rohan ajtót nyitni, ha csöngetnek.

— *Rászokott* a dohányzásra, sajnos . . .

— *Szokásból* minden reggel végigolvassa az újságot.

— *Csak rossz szokás* nála, hogy minden ételből otthagy valamit.

— Megpróbáltam *leszoktatni* a csúnya evésről, de nehezen megy.

Mi a szoktatás tulajdonképpen? A gyerekkel folyamatosan, következetesen végeztetünk valamilyen tennivalót: például megkívánjuk tőle, hogy evés előtt mosson kezet. *Sokszor* ismételtetjük vele, *minden* evés előtt, *nincs kihagyás* vagy *másféle* utasítás. A gyerek rendszeresen végzi, gyakorolja. Aztán eljutunk oda, hogy már nem kell mondanunk, magától is eszébe jut, sőt később már maga sem gondolja végig, miért is kell tennie, hanem mikor ebédhez hívjuk, automatikusan előbb a mosdótálhoz indul. Kialakult a kézmosás szokása.

A szoktatás nevelési módszereink közül *az első,* amellyel élünk: már a csecsemő nevelése során alkalmazzuk. A szülők között ma már közismert és elfogadott tény, hogy a csecsemőt nemcsak gondozni, hanem nevelni is kell — és éppen szoktatással. Ez mindössze abból áll, hogy következetesen mindig ugyanabban az időben kerül sor a fürdetésre, etetésre, alvásra. Az így szoktatott csecsemő „óramű pontossággal" jelentkezik, hogy éhes, és magától elalszik, ha itt az ideje, altatásra nincs szükség.

A nagyobb gyerekeknél is ez az ismétlés, gyakoroltatás a szoktatás lényege, de ott már önmagában nem elég.

Minél kisebb a gyerek, annál jobban alakíthatók a szokásai. A kisgyerek szívesen tesz eleget a munkára való felszólításnak: hozza a lapátot, letörülget, kimossa esténként a kis zoknit, zsebkendőt. Megismétli, valahányszor sor kerül rá. Számára ez mindig újdonság, szórakoztató, élményt nyújtó tevékenység: játék. A tisztálkodással, az étkezéssel kapcsolatos követelményeket is könnyű elérni, szokássá alakítani a kisgyereknél. Ha aprólékosan,

türelmesen megmutatjuk, hogyan kell *jól* mosakodni, érdeklődéssel figyeli, és mozdulatról mozdulatra utánozza. „Ez a gyerek úgy mos kezet, mint egy sebészorvos" — hallottam a csodálkozóelismerő megjegyzést egy nagybácsitól. Az ötéves gyerek valóban rendkívül buzgón, aprólékosan, szinte belefelejtkezve dörzsölte szappannal előbb a tenyerét, aztán kezefejét, öblítette és még egyszer megmosta. Így „tanulta" anyjától, így szokta meg. Nem is enged ebből egyelőre. (Csak nehogy sürgessék, hogy „siess már, ne vacakolj annyit"! — mert akkor egykettőre leszokik a szabályos kézmosásról.) A kisgyerek a tennivaló sorrendjében is következetes, ragaszkodik a megszokotthoz, figyelmezteti a felnőttet, ha attól eltér. Bizonyos idő után a csecsemő is maga nyújtja kezét, lábát a fürdetésnél, olyan sorrendben, ahogy azt mi eddig végeztük, az óvodás gyerek pedig figyelmeztet: „Előbb a fülemet kell megmosni. Így szoktuk!"

A szoktatás, *a jó szokások kialakítása tulajdonképpen alapja a további nevelésnek.* Ha hiányzik ez az alap, nem vagy nehezen tudunk tovább építeni. Gyakori probléma — hogy a fenti példánál maradjunk —, hogy az iskolás gyerek „rosszul mosakszik". „Megmosakodtam már" — jelenti be érdeklődésünkre, és meglepetve látjuk a piszkos csíkot kezén, nyakán vagy a türülközőn. Bosszankodunk rajta, megszidjuk érte. És egyáltalán nem biztos, hogy legközelebb jobban csinálja majd, sőt az is könnyen előfordul, hogy ha nem vagyunk jelen, ha nem ellenőrizzük, akkor egyáltalán nem mosakszik. Ez nem azt jelenti, hogy „piszkos forma" ez a gyerek, vagy hogy „rossz a természete, irtózik a tisztaságtól", hanem azt, hogy nem alakult ki nála a helyes tisztálkodás szokása. Kisebb korában nevelési mulasztás történt: nem szoktatták rá a gyereket valami fontosra, amikor itt volt az ideje.

Ha nagyobb gyermek *magatartásában* valami *elégtelenséget* fedezünk fel — hajlamosak vagyunk érte elmarasztalni, pedig esetleg csak *egy szokás hiányáról van szó.* „Rosszul tanul a gyerek, képtelen jól felelni az iskolában" — halljuk a lehangoló tényt. Ha borúlátóak vagyunk és ráadásul még kicsit felszínesek — ti. nem keressük magatartása okát —, esetleg arra a következtetésre jutunk: tehetségtelen a gyerek, szellemi képességeiből nem futja többre. Ha utánanézünk az okoknak, hamarosan eljutunk oda, hogy a gyereknek rossz az időbeosztása, nincs is napirendje. „Semmire se jut ideje. Elpiszmogja az időt, este van,

és még sehol sincs a lecke!" Még egy lépés visszafelé — és emlékezünk, amikor a gyerek iskolába került, nem szoktattuk rá a helyes napirendre: arra, hogy a nap meghatározott szakaszában — és mindig ugyanabban! — tanulással kell töltenie az időt. Esetleg nem is alakíttattunk ki vele ilyen napirendet, vagy elfogadtuk kifogásait: „úgyis kevés a lecke, ráér még" — vagy magunk boritottuk fel: „előbb menj le nekem az üzletbe, a tanulás megvár". Nem gyakoroltattuk, nem ismételtettük vele a helyes időbeosztást, nem alakulhatott hát ki ez a jó szokása. De kialakult a rossz szokás: az idővel gazdálkodni nem tudás.

A gyerekben ugyanis *valamiféle szokás mindenképpen kialakul* az ismétlődő cselekvések, tevékenységek során: *ha nem a jó, akkor a rossz.* Valahogy minden gyerek eszik, méghozzá napjában többször. Tehát gyakorolja, ismétli ezt a cselekedetet. Ha gondot fordítunk rá, hogy nyugodtan, szépen egyen, tisztán és fegyelmezetten — akkor ezt a módot gyakorolja, ez lesz a szokása. Ha nem törődünk vele, „mert még kicsi" vagy mert „erre igazán nincs idő", akkor a csúnya, rossz evést gyakorolja — szürcsöl, szétszórja az ételt, otthagyja a felét, elhúzza az időt stb. És ez válik szokásává. Leszoktatni erről mindenképpen nehezebb és kellemetlenebb feladat, mint a jó szokást kialakítani.

Az iskolás korú gyerekeknél is van még helye a szoktatásnak, a szokások kialakításának. Az út itt is az ismétlés, a gyakoroltatás — de ez már önmagában nem elég (úgy, ahogy a csecsemőkorban, a bölcsődés korban elég volt). Befolyásolnunk kell a gyerek értelmét, érzelmeit, hogy ő maga is igyekezzen, törekedjen a jó szokás kialakítására.

Mindenkor fontos, *hogy a követelmény teljesíthető legyen,* az életkorhoz képest reális legyen az, amire a gyereket szoktatni akarjuk. Nyolcadik osztályban (a munkára nevelés követelményeként) szoktassuk rá a gyereket az igényes munkára: ne elégedjen meg a látszateredményekkel, a felületes munkavégzéssel; szokjon rá az önellenőrzésre is. Tudja értékelni, elbírálni saját házi feladatának teljesítését akkor is, ha a szülő nem ellenőrzi azt. A nyolcadikos gyerek képes erre. Nyilvánvalóan nem képes viszont a negyedikes. Ott a követelmény annyi lehet: szokja meg, hogy rendszeresen kell tanulnia otthon is. Ne halasztgassa a hozzákezdést, tanulási időben ne tegyen-vegyen, ne lapozgasson, hanem összpontosítsa figyelmét a tanulásra. Ez a feladat reális a negyedikes gyerek számára. Az elsőben viszont mind-

össze arra lehet és kell szoktatni a gyereket, hogy a megkezdett feladatatot fejezze be — ne kezdjen egyszerre többféle feladathoz. (Hogy melyik életkorban milyen szokás kialakítása a reális, ahhoz is segítséget ad a „kék füzet" második fejezete — a fenti példák, fokozatok is onnan valók.)

Ahhoz, hogy a szokás kialakulásához szükséges cselekedeteket a gyerek rendszeresen végezze, *fel kell keltenünk érdeklődését és becsvágyát.* Az ötödikes gyereket rá kell szoktatni arra, hogy füzeteit tartsa rendben, házi feladatai külsejével is törődjön. (Esztétikai nevelés követelményei.) A szokás kialakulásához szükséges, hogy megmagyarázzuk: felületes munkával az ember kétszer fárad, a rendetlenül leírt feladatot esetleg újra kell írni. Helyes, fontos és neki is érdeke, hogy rendesen készítse el már először. Persze, bizonyos feladatokat magyarázat, meggyőzés nélkül is el lehet végeztetni a gyerekkel, azonban a gépies utánzás, a belátás nélküli engedelmesség több kárt okoz a gyerek jellemének alakulásában, mint hasznot. Becsvágyát is felkelthetjük, ha az eredményért megdicsérjük, és magunk is hozzásegítjük, például azzal, hogy a füzetek új borítójáról, szépen író, jó hegyű ceruzáról gondoskodunk számára. Ismert dolog, hogy az ilyen módon fellelkesített gyerek hajlamos egész füzetét lemásolni, hogy „szép legyen".

Ezzel eljutottunk a szoktatással kapcsolatos következő tennivalóig: *értékeljük, biztassuk, segítsük* a gyereket, miközben a feladatot végzi, mert csak így kap kedvet, erőt ahhoz, hogy a cselekedetet még sokszor megismételje, állandóan gyakorolja. Ez viszont — tudjuk — alapvető feltétele annak, hogy a szokás kialakuljon. A *büntetés*nek bármely módja *a szokás kialakításának* legnagyobb ellensége, legfőbb *gátlója.* Nyilvánvaló, hogy az a gyerek, akit megszidtak vagy megszégyenítettek azért, mert rosszul végezte a feladatot — például tálalás közben bepiszkította az abroszt, az első vasalásnál megpörkölte a ruhát, udvarias ajtónyitás közben esetlen volt — nemigen fogja azt megismételni, újra próbálni! Visszatartja a hozzá fűződő kellemetlen élmény: korholták, kinevették. Ugyancsak gondolnunk kell a gyerek lelkiállapotára, amikor valamiről *le akarjuk szoktatni.* Például csúnyán eszik, rendetlenül jár, udvariatlan stb. Megváltoztatásának nem az a módja, hogy kicsúfoljuk, szemére hányjuk, eltiltjuk a rossz, a helytelen szokástól. Ez önmagában semmit nem eredményezne. Egyetlen módja: a rossz szokással páros jó

szokás megrögzítése, kialakítása. (Gyakoroltassuk vele rendszeresen és türelmesen a szép evést, anélkül hogy a csúnyát folyton emlegetnénk! Kívánjuk meg tőle, hogy naponta tiszta zoknit húzzon (és mosson magának), ahelyett hogy a piszkosért megszégyenítenénk.

És végül: *ne módosítgassuk a követelményt,* illetve ne engedjük, hogy azt akár részleteiben is másképp végezze a gyerek — különben nem alakul ki a jó szokás, vagy ha ki is alakult, nem rögződik meg. Ismert példa, hogy az óvodában rászoktatják a gyereket a szabályos mosakodásra: étkezés előtt ez *ott* követelmény. Az iskolában, ha például nincs elég csap, nem szólítják fel a gyereket erre. És esetleg a családban „ne pancsolj annyit" felszólítással szinte lebeszélik erről, vagy éppen másféle példát mutatnak neki. Biztos, hogy a jó szokás elpárolog, mint a köd. A tisztasági szabályokat betartó óvodásból a tisztaság iránt közömbös iskolást „sikerült" nevelnünk. Vagy: rászoktattuk a gyereket, hogy helyét adja át az idősebbeknek a villamoson. Nem módosíthatjuk ezt időnként, vagy alkalmanként: *most* nem kell átadni, vagy *ennek* a néninek nem kell!; mert így rés támad a kialakult szokáson, és legközelebb már a gyerek magának is talál kibúvót, okot a módosításra.

Szoktatásunk akkor tekinthető igazán eredményesnek, ha a gyerek *változó körülmények között* is ugyanúgy viselkedik. Nyaralni megy rokonokhoz vagy táborba — és evés előtt kezet mos, lefekvéskor rendbeteszi a ruhát, úgy, mint otthon, úgy, ahogy megszokta. A jól szoktatott gyerek képes az új környezethez alkalmazkodni, anélkül hogy a tennivaló *lényegéről* lemondana. Nem este mosakszik le tetőtől talpig, mint otthon, hanem délután, mert a nagynéninél akkor szabad, üres a konyha. — A konyhában, az udvaron, a Balatonban mosakszik le, nem a mosdóban. De biztosan megteszi!

Gyakori probléma, hogy a gyerek már kialakult, *jó szokásait serdülőkorban* egyszer csak *elhagyja.* A tisztán járó gyerek lompos lesz, az udvarias nyegle, a dolgos és segítőkész lusta stb. Mi az oka? Mi a teendő? Korábban, más vonatkozásokban már szóltunk arról, hogy a serdülőkor a maga ellentmondásaival önmagában is *elég ok* mindenféle meglepetésre, rendellenes magatartásra, nevelési gondok produkálására. Oka lehet tehát a szokások megváltozásának is — persze azzal párosulva, hogy a serdülőkorú gyerekhez néha mi magunk is akarva-akaratlanul más-

képp közelítünk, mint a kisgyerekhez. A kicsit megdicsértük jó szokásaiért: hogy ajtót nyit, hogy kezet mos, hogy szépen eszik, hogy törődik a másikkal — a serdülőkorú gyereknél ezt nem tesszük, mert természetesnek tartjuk. Még ha az is — a serdülőkorú gyerek ugyanúgy vagy még jobban szomjas a dicséretre, a sikerre, az elismerésre, mint a kicsi. Ha nem éri el a meglevő szokásokkal, megpróbál másokat keresni, hátha ezzel legalábbis érdeklődésünket felkelti. Ha gondolunk erre, és figyelembe vesszük ezt az igényt, nyilván kevesebb lesz az ilyenfajta változás. Ha mégis bekövetkezik, és a serdülő elhagyja valamely jó szokását, értelmére, érzelmére hatva segítsünk. Értelmére azzal, hogy megmagyarázzuk, miért szükséges, hogy megtegye. Érzelmeire pedig leginkább példával hatunk. Akihez a gyermek érzelmileg kötődik, annak a példáját — tehát magatartását, szokásait — szívesen, felszólítás nélkül, önként is követi.

A szoktatás a példával és a magyarázattal együttesen hat. Az egyes nevelési módszereket nem kell és a valóságban nem is lehet egymástól elválasztani.

„JUTALMAZOM... MEGBÜNTETEM..."

Legyünk óvatosak, körültekintők e két módszer alkalmazásánál, mert *ha tévedünk, súlyos károkat okozunk* a gyermek alakuló személyiségében! Igazságtalan jutalmazás nyomán elbizakodottá, követelődzővé, haszonlesővé válhat a gyerek; az igazságtalan büntetés megfélemlíti, önbizalomhiányt, makacsságot, bosszúvágyat alakíthat ki benne.

A jutalmazással-büntetéssel a gyereknek egy-egy adott, konkrét tettét értékeljük. További magatartására ez csak annyiban hat, hogy a kellemes vagy kellemetlen emlék ösztönzi vagy gátolja a tett megismétlésében. Haszontalan a jutalom ígérgetése:

— kerékpárt kapsz, ha tiszta ötös leszel;
— minden mosogatásért egy forint jár;
— moziba mehetsz, ha rendesen viselkedsz a vendégségben.

A büntetéssel való fenyegetés pedig kifejezetten káros:

— jaj neked, ha...
— haza se gyere akkor...
— amit akkor kapsz, el nem felejted, míg élsz...;

mert a gyerek ilyenkor csak a jutalmazás reményében vagy a

büntetéstől való félelemben cselekszik így vagy úgy, és a cselekedetek, a magatartás *nemesebb indítékai, rugói* — mint például a kötelességtudat, a felelősségérzet, az örömszerzés vágya, a szülők iránti szeretet stb. — teljesen *háttérbe szorulnak.*

Felvetődik a kérdés, ha ilyen sok problémát rejtenek magukban, kell-e, szükséges-e egyáltalán e módszerek alkalmazása?

A gyereknek egyáltalán nem közömbös, hogyan ítélik meg tetteit, munkáját, viselkedését a felnőttek. *Szükséges tehát az elismerés, a jutalmazás,* mert eligazítja őket, hogy jó úton járnak, és megerősíti a jó tulajdonságokat, jó szokásokat.

Mikor jutalmazzunk? Erre a módszerre igazán vonatkozik az a szabály, hogy gyerekenként és esetenként lehet és szabad csak eldönteni: mikor érdemel jutalmat és mit? Az előre megállapított jutalomskála felállítása maga után vonja, hogy a jutalmat beígérjük a gyereknek — aminek káráról már szóltunk. Egy általános mércét mégis szabhatunk: csak akkor jutalmazzuk a gyereket, ha erejéhez, életkorához, képességeihez, körülményeihez képest valami rendkívülit, kiemelkedőt tett, többet is, mást is, mint ami a dolga, a kötelessége.

A jutalmazásnak *sokféle fajtája* van: dicséret, ajándék, élmények szerzése stb.

A jutalmazás fajtái közül a *dicsérettel bánjunk bőkezűen:* fokozza a gyerek önbizalmát, nagyot lendít rajta, új erőfeszítésekre sarkallja. Gondoljunk arra, hogy esetenként a törekvést is lehet és kell dicsérni, nemcsak a kézzelfogható, kész eredményt. Makarenko módszerei között szerepel a jutalom előlegezése olyan gyerekeknél, ahol az önbizalom fokozására van szükség. Ugyanakkor mértékkel kell alkalmaznunk a jutalmat ott, ahol a gyerekben önhittségre, elbizakodásra való hajlamot tapasztalunk.

Ha meggondolatlanul, túlzottan jutalmazunk, a gyerek követelődzővé válik, máskor is, minden esetben csak jutalomért hajlandó jó, szorgalmas, engedelmes lenni: érdemnek tartja azt, ami tulajdonképpen kötelessége. A jutalom értéke is csökken, megkopik, ha érdemtelenül, igazságtalanul alkalmazzuk.

A jutalmazás mértékében van egy másik buktató is, amikor azt is jutalomnak szánjuk, jutalomnak tüntetjük fel, ami nem az, mert jár a gyereknek: például élelem, szükséges ruházat, iskolaszerek stb. Ezeket érdemeitől függetlenül is meg kell vennünk a gyereknek; ezek megvonásával büntetni nem szabad. Viszont

soha nem jutalmazhatjuk olyasmivel, ami számára káros: szeszes ital fogyasztása, felnőttnek való film megtekintése stb.

A büntetés értelmezésében nagyon sok a félreértés. Gyakran megtorlásnak, megszégyenítésnek, elrettentésnek szánják — és itt tér helytelen vágányra a büntetés alkalmazása. Az ilyen céllal alkalmazott büntetés rossz nevelési módszer, embertelen, és nem hoz eredményt. „A büntetésnek nem lehet célja a szenvedés, és ténylegesen nem is okozhat ilyent" — vallja Makarenko. A büntetés célja egyrészt a rossz szokások kiküszöbölése, másrészt olyan gát emelése, amely megakadályozza a hiba legközelebbi előfordulását. E célnak megfelelően kell tehát eljárnunk.

A büntetésnek is sokféle foka, módja van: megrovás, kedvezmények elvonása, ajándékok, juttatások mellőzése stb. *De semmiesetre sem fogadható el a testi fenyítés, mint nevelési módszer.* „Ha valaki veri a gyerekét, ez a gyermek számára tragédia, a sérelem és fájdalom tragédiája, vagy ha nem, akkor a gyermeki közöny és türelem tragédiája... De minek nevezzelek téged, az erős, felnőtt embert, aki egyéniség vagy, közösségi lény, akinek agyrostjai és izmai vannak, és mégis lesújtasz egy gyermek gyönge, növésben levő testére! Mindenekelőtt kibírhatatlanul nevetséges vagy, és ha nem sajnálnám a gyermekedet, halálra nevetném magam a te pedagógiád barbár voltán" — írja Makarenko a Szülők könyvében. És József Attila szívszorító emlékezése is ide kívánkozik:

Én nem ilyennek képzeltem a rendet.
Pedig hát engemet
sokszor nem is tudom, hogy miért, vertek,
mint apró gyermeket,
ki ugrott volna egy jó szóra nyomban.
És tudtam, messze anyám, rokonom van,
ezek idegenek.

Pedig még ma is találkozunk szülőkkel, akik verik a gyereküket, különböző mértékben és különböző indokokkal: „Kell, hogy valamitől *féljen...*", „*Engem is vertek,* mégis ember lett belőlem"; „Csak *ha ideges* vagyok, akkor jár el a kezem"; „*Előre megmagyaráztam* neki: egy hiba — egy pofon"; „Kicsit ütöm csak, hogy ne fájjon, *csak megszégyenítse!*". A leghatározottabban el kell ítélnünk ezeket az érveket — nincs ment-

ség, nincs magyarázat a verésre! A verés brutális, kegyetlen, embertelen módszer. Megfélemlíti, megszégyeníti a gyereket, hogy válhatna ezek után megelégedett, kiegyensúlyozott, emberséges ember belőle?! Pedig minden szülő ezt szeretné, így szeretné! Saját nevelési céljainkat, terveinket gátoljuk, tesszük lehetetlenné a rossz, a legrosszabb módszer, a verés alkalmazásával!

Büntetéshez ritkán folyamodjunk, csak akkor, ha elkerülhetetlennek látszik, és ha valóban gondosan meggyőződtünk arról, hogy szándékos mulasztásról, hibáról, károkozásról van szó. Ha a büntetést kiszabtuk, felejtsük el! Elkeserítő, megszégyenítő a gyerek számára, ha folyton emlegetjük, fejére olvassuk, amikor pedig már jóvá tette. *A büntetést önmagában soha ne* alkalmazzuk, mindig a magyarázattal, a leszoktatásra való törekvéssel együtt. Fontos, hogy a gyerek tudja, értse, miért kap büntetést, és főleg azt, hogyan tud a hibán, mulasztáson javítani, hogyan képes a kárt helyrehozni. Ha enélkül büntetünk, csak elkeseredést vált ki, bizalmatlanságot a nevelővel szemben. És: a büntetéstől való puszta félelem még nem hoz magával javulást. Ehhez pedig hozzá kell segítenünk a gyereket!

A SZÜLŐK MAGATARTÁSA

„Néha találkozunk még olyan szülőkkel, akik azt hiszik, hogy csak meg kell találni a gyermeknevelés valamely fortélyos receptjét, s akkor minden rendben lesz... Hát ilyen csodák nincsenek. Semmiféle recept nem segít, ha magának a nevelőnek a személyében nagyon sok a kivetni való... A gyermeknevelés a legkomolyabb, legegyszerűbb, legőszintébb hangnemet követeli meg" — mondja Makarenko.

Szokásuk a felnőtteknek, hogy megkérdezik a gyereket: milyen a jó nevelő? Milyen tulajdonsággal kell rendelkeznie (akár szülő, akár pedagógus)? Akárhogy is teszik fel a kérdést, a gyerekek válaszában, valamilyen sorrendben, a következők biztosan szerepelnek: aki igazságos... türelmes... megérti a gyereket... nem nézi le a gyereket... őszinte. És egyértelműen „nem szeretik" azt, aki: gúnyolódik... uralkodik... igazságtalan... mást mond és másképpen cselekszik... aki csak a rosszat veszi észre a gyerekben. Elgondolkodtató igényei ezek

a gyerekeknek, még akkor is, ha nem mindegyik tudja, értl pontosan, mit is akar! Tudományos kutatások, vizsgálatok is sokszor boncolgatják ezt a kérdést, és szintén körülbelül a fenti válaszokhoz jutnak. Érdekes tapasztalatokat szerzett egy lengyel kutató: különböző kérdései, vizsgálatai, kísérletei alapján megállapította, hogy a gyerekek egyáltalán nem törekszenek „gyerekuralomra", igenis *belátják, elfogadják, igénylik a felnőttek irányítását.* Csak nem mindegy, hogy milyen a felnőtt!

A példával kapcsolatban beszéltünk már arról, hogy a felnőtt magatartása önmagában is nevel — ha akarjuk, ha nem. E kérdésnek arról a vonatkozásáról beszéljünk még befejezésül, hogy a szülő nevelés közben tanúsított magatartása, viselkedése erősen befolyásolja az eredményt. Milyen legyen hát a nevelő személye? Milyen tulajdonságokkal kell rendelkeznünk nekünk magunknak, hogy nevelőmunkánk eredményes legyen?

A legfontosabb a nevelésben a *céltudatosság és tervszerűség.* Könyvünk elején szóltunk már erről. Nem fogadhatjuk el azt a kényelmes álláspontot, hogy „minden gyerek felnő valahogy", és nem lehetünk olyan pontatlanok, hogy „általában rendes embert" akarjunk nevelni. Nem háríthatjuk el a szülői felelősséget: „azért van az iskola, hogy nevelje", és nem húzódhatunk meg az emlékek, hagyományok árnyékában: „valahogy így csinálta anyám is... mégis itt vagyok." Át kell gondolnunk, és soha nem szabad szem elől tévesztenünk, milyen embert akarunk nevelni, s a cél érdekében mikor, mi a tennivalónk? E céltudatos, tervszerű nevelőmunkát kívánja segíteni ez a kis könyv is.

Az őszinteség nevelőnek, szülőnek alapvető tulajdonsága kell hogy legyen. Különösen fontos a világnézeti, erkölcsi szilárdság. Gyerekkel szemben nemigen lehet „szerepet játszani", mert közismerten gyors és meglepő kérdéseire, érveire azonnal kell reagálnunk. Es ha a gyerek azt tapasztalja, hogy mást mondunk és másképp élünk — maga is kétszínűvé válik, s megrendül a bizalma bennünk is.

Legyünk következetesek! Gondoljuk meg, mit követelünk a gyerektől: hány órakor feküdjön le, hordhatja-e a „szép ruháját" iskolába vagy sem, kivel barátkozhat stb. — és akkor mindig ez legyen a mérce! Akkor is, ha fáradtak vagyunk és ha kipihentek, ha magunk vagyunk vele és a vendégek előtt. Ne

úgy akarjunk örömet szerezni, hogy engedünk a követelményből: „jutalmul ma fennmaradhatsz éjfélig", és ne is büntessük a követelmény megmásításával. Ügyelnünk kell arra is, hogy a család egységes legyen a nevelési követelményekben. Ne tiltsa meg az apa, amit az anya megengedett, és a nagymama intelmeit hallva, ne kacsintson össze a szülő gyerekével. Ha bármiféle kis rést, engedékenységet — következetlenséget — tapasztal a gyerek, azonnal reagál rá magatartásával, és nehéz helyrehozni azt a látszatot, hogy „anyu se gondolta komolyan".

Legyünk *türelmesek*. A nevelési feladatokat nem lehet sem határidőre teljesíteni, sem a teljesítésüket kipipálni. A nevelőmunka folyamatos, egy-egy feladatot nem lehet egyszer s mindenkorra elintézni. Torzításnak hat, mégis előfordul, hogy egyes szülők „leltárt készítenek" saját nevelési tevékenységükről. „Már háromszor beszéltem vele a helyes tanulási módszerről, többet nem óhajtok!"; „Negyedikes nagyfiú, befejeztem a tisztálkodásra való nevelését"; „Úgy látszik, elég udvarias már, legalább erre nincs gondom".

Legyünk *jóhiszeműek* a gyerekkel szemben. Tételezzük fel, hogy jót akar, és nevelési követelményeinket is mindig a meglevő jóra alapozzuk. „Tapasztaltam a múltkor, hogy udvarias vagy, hát tedd meg most ezt!" „Aki ilyen jó eszű gyerek, attól elvárhatom..."

Az *igazságosságra* rendkívül érzékenyek a gyerekek. Ne ítéljünk elhamarkodottan (a jutalmazás-büntetés fejezetben szóltunk már erről), de az igazságtalanságtól való félelmünkben ne legyünk engedékenyek, elvtelenek sem. Rossz út mind a kettő, csak áltekintélyt eredményez.

... És folytathatnánk a nevelő felnőtt kívánt, valóban fontos tulajdonságainak sorát. Nincsen vége, mert ki vállalná azt, hogy nem fontos a vidámság, a kedvesség, a szigor, a fegyelmezettség, az egyszerűség... és a többi.

Milyen legyen hát a magatartásunk, mi a tennivalónk? A legfőbb, hogy vegyük tudomásul, amit Makarenko mond: „a gyermek: élő ember. Egyáltalán nem a mi életünk puszta dísze, hanem különálló, gazdag, telivér élet... Ha figyeljük ezeket az üde és gyöngéd életeket, ha gondolkodunk rajtuk, ha részt veszünk bennük..." — akkor válik hatékonnyá munkánk; illetve mit sem ér az, „ha a gyermekarc játéka, mosolya, tűnődése és könnye nyomtalanul múlik el a szemünk előtt..."

A könyv végére érve, sok olvasó talán azt mondja: „Igen ám, ha időm lenne! Olyan kevés időm marad a nevelésre!" Hadd nyugtassuk meg és hadd keltsünk nyugtalanságot: nem ettől függ! A nevelés nem külön program, nem egyetlen pont napirendünkben. A nevelés folyamat, akkor is „történik", amikor nem gondolunk rá, nincs is szándékunkban, más dolgunk van éppen... Ha *megszervezzük a gyerek életét,* ha biztosítjuk számára a lehetőséget, alkalmat arra, hogy udvarias, bátor, tiszta, dolgos, felnőtt-tisztelő, hazaszerető, jó munkás, bajtársias... stb. legyen — ha a *magunk példája, a család légköre* is ilyen irányban befolyásolja őt, akkor kedvezően formálódik, alakul a gyerek személyisége, függetlenül a ráfordított időmennyiségtől.

Persze kell idő: a felkészülésre! Arra, hogy mi szülők képesek legyünk a fenti tennivalók, követelmények teljesítésére! Nyilvánvaló, hogy a gyerek születésével nem jár automatikusan együtt a nevelői hozzáértés. Önmagunkat kell nevelnünk, képeznünk ahhoz, hogy tudjunk jól nevelni. De ez az idő megtérül! Időben is megtérül, mert hamarabb lehet *jól* nevelni, mint *korrigálni, javítani* azt, ami elromlott, ha „félreneveltünk".

És bőven megtérül örömben, megelégedettségben, jogos szülői büszkeségben.

FÜGGELÉK

Azoknak a szülőknek, szülői munkaközösség-vezetőknek, pedagógusoknak, akik a tervszerű neveléssel, annak családi nevelési vonatkozásaival elmélyültebben kívánnak foglalkozni, javasoljuk — e kötettel egyidejűleg — még a következő irodalom tanulmányozását:

Makarenko művei IV. kötet. (Szülők könyve.)

Az általános iskolai tanulók tervszerű nevelésének programja (Nevelési Terv) Tankönyvkiadó 1963.

A 6—10 éves gyermek nevelése a családban (Szülők könyvtára).

A 10—14 éves gyermek nevelése a családban (Szülők könyvtára).

Mit mondjunk nekik? (Szülők könyvtára).

„Köznevelés" című folyóirat tematikus száma, 1963 június.

Tevékeny életet gyermekeinknek (Szülők könyvtára).

TARTALOM

Bevezető — — — — — — — — — — — — — — 3

Nevelési módszerek a családban — — — — — — — 5

Ismerjük meg gyermekeinket! — — — — — — — 6

Néhány nevelési módszer — — — — — — — — 33

„Megmagyarázom...” — — — — — — — — 33

„Példát mutatók...” — — — — — — — — 38

„Rászoktattam...” — — — — — — — — — 43

„Jutalmazom... megbüntetem...” — — — — — 49

A szülők magatartása — — — — — — — — — 52

Függelék — — — — — — — — — — — — — 56

Felelős kiadó a Kossuth Könyvkiadó igazgatója. Szerkesztette: Vig Vilmosné. Műszaki vezető: Szécsi Andor. Műszaki szerkesztő: Heszberger Ede. A szedést 1964. VII. 4-én kezdték meg. Megjelent 1964. VIII. 28-án, 100 000 példányban. Terjedelme 4 (A/5) ív.

PL—184—F—6463

64—2685. Szikra Lapnyomda, Budapest.

3,— Ft